

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

KILENCEDIK ÉVFOLYAM.

II. és III-dik füzet. 1878. Február és Mártzius.

I.

Az imádkozásról.

Ide stova 14 éve lesz, hogy legelőször nyilvános isteni-tisztelet tartására hivatván fel, nem csak elolvasás, de komolyabb tanulmányozás végett adaték kezembe „Révész Bálint imakönyve.” — Mintha csak ma történt volna, oly élenken él emlékemben az az első actus, mely előtt és alatt, dacára a hideg, téli időnek, a természet mind négy évszakában uralkodó hőmérséken átmentem; a fogvacogtató reszketéstől, a verejték hullató hőség érzetéig.

Mert voltaképen nem kis dolognak tüntették fel előttem a nyilvános isteni-tisztelet tartást s nem kis dolognak tartám magam sem. — Tudtam, hogy a mi protestáns, egyszerűségében oly fenséges cultusunknak egyik leglényegesebb alkatrésze az ima, s egy szép ima, szépen s jól elmondva, az isteni-tisztelet nagyfontosságának teljes átérzésével elmondva: nem csak lényeges feltétele, hanem nélkülözhetlen kívánalma

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

4

annak, hogy a keresztyén hallgatóság, az igehirdetésre megnyeressék, az ige elfogadására előkészitessék.

Igy fogta fel a dolgot s általam is így felfogatni igyekezett az, ki engemet annak idejében imádkozni tanított. — És, hogy e célját elérhesse, nem maradt meg azon leginkább elfogadott szokásnál, hogy — maga igen szépen tudván imádkozni, — előttem az imát több ízben felolvassa, hanghordozását elsajátíttassa; hanem részekre bontá fel az elmondandót, röviden annak aesthetikai méltatásába bocsátkozott; kifejté részzeit, célját, kívánalmait s végül a jól imádkozás főkellékéül a tárgy ismeretét jelölte meg mint olyat, mely nélkül képtelenség jól imádkozni.

És engem, elmondhatom, — hogy 8 évi folytonos, sokszor nem kevés töredelem között folytatott gyakorlat, amaz elmélet gyakorlati voltáról győzött meg.

Mert jól imádkozni s jó imát írni nem egy dolog. — S jó imát írni és más valakinek jól megírott imáját szépen, helyesen elmondani, szintén nem egy. — Mert hasztalan tudjuk, hogy mi az imádság technikája; hasztalan tudjuk, hogy egy imádság keretében a megszólításon, Isten dicsőítésének valamely eszméből kifolyó tárgyalásán, a hála és kérelem kifejezésén s berekesztésén kívül semmi egyéb helyet nem foglalhat: ha nincsen tárgy ismeretünk, csak úgy ex abrupto nem fogunk jól imádkozni. — Tanulmányozni kell az imát is, épen úgy, mint a könyv nélkül elmondandó beszédet; mert egyszeri elolvasás sem elég még arra, hogy eszme menetébe, irányába, tartalmába magunkat egészen beleéljük, azt teljesen átértsük s átérezzük. — E dolog alól nem ment fel a hosszas gyakorlat sem. — Hiszen az idő repül, az emberi elme pedig felejt. — Tíz évek elforgása alatt áttanult imák s beszédek egyes részei úgy összefolynak idővel azon káptalanban, mivé a prédikátori tárház: a papi-elme átidomul, hogy az egyes imák részzeit, tartalmát, első tekintetre szétválogatni nehézséggel jár.

És mégis, mit látunk leggyakrabban? azt, hogy az imádkozó leggyakrabban csak egyszer olvassa át az elmon-

dandó imát; akkor sem azért, hogy a részek összefüggését, az eszmemenetet tanulmányozza, hanem azért, hogy megtudja, valjon az ima párolni fog-e az elmondandó beszédhez? De még hagyján ha ezt egy jó felolvasó, sok évi folytonos gyakorlat után, szükségből teszi; mert bár itt sem helyeselhető, de még is megengedhetőbb, amennyiben a gyakorlatnál fogva csak lesz imázásában némi gördülékenység, folyékonyság. — Mit mondjunk azonban, a még gyakorlatlan ifjuról, kinek sem tere, sem alkalmá nem volt még rá, hogy a különböző helyeken használt imakönyvek alkalmakra írott imáit áttanulmányozhassa és aki mégis, csak harangozás végeztekor kér ima-könyvet, hogy a második, vagy harmadik számmal jelölt imához a jelzöt bevágja s a nélkül, hogy elmondandójának tartalmát ismerné, megyen a szószékbe? Hiszen, idegen helyen tehetné ezt, bátran tehetné, ha fáradságot vett volna magának, hogy otthon, jó eleve megnézzze: valjon az alkalom céljához írott imák közül, melyiket vagy melyeket lesz legjobb felvennie? melyiknek, vagy melyeknek tartalma, eszmemenete s hangemelkedése lesz legáltalóbb elmondandó beszédéhez, egyéni szónokiségéhez. — Azonban az eredmény legtöbbször az ellenkezőről győz meg, nevezetesen arról, hogy az imázó nem bír tárgy ismerettel, az egyes kifejezések kimondásának mikéntje felett ott tusakodik, hol minden kis habozás kártékony hatással van; vagy nem is tusakodik, hanem derüre-borura érzeleg, álpáthost vesz fel; ellágyul, hol nem kellene, dérreg-durrog, hol sirnia kéne stb.

Innen van aztán, hogy még azok is, kiknél a jól imádkozás minden kívánalmái: az organum, a kedély, az érzelem melegsége, megvannak, csak elvétele s akkor sem öntudatosan adnak ki imádkozás közben egyegy igaz hangot, fejeznek ki egy-egy valódi érzelmet; az imádkozás eszményének magaslatára pedig felemelkedni sohasem képesek.

Innen van, hogy a hallgató közönség is, már eleve némi elfogultsággal vár a megkezdendő beszédre, előre félvén, hogy az imádkozásban, annak tárgyában feltüntetett tájéko-

zatlanság kiterjed a beszédre is, s élvezhetlenné, elveszetté leend az óra, melyet isteni-tiszteletre szánt.

S vajlon lehet-é ezen csodálkozni? — Nézzük meg figyelemmel a gagyogni kezdő gyermeket. — Imé ez is, amit már ismer, amit többször látott, ami felől van tárgyismerete, azt mindjárt első tekintetre felfoghatólag el tudja kérni környezetétől; — ellenben, amit még nem látott, amit még nem ismer, ami felől nincsen tárgyismerete: az után mutat, az után ümmög, de szegény szülei hasztalan viseltetnek iránta a legmelegebb szeretettel, kérését csak találgatják, magyarázzák, mert nem értik. — Ilyen, vagy legalább ehhez hasonló az imádkozásbani készülletlenség a kifejezésekre nézve; nyögés, ümmögés, kifejezéstelen, határozatlan szájjártatás, de nem imádkozás, nem az isten-tiszteletének érthető s nemes kifejezése.

És lehet-é csodálkozni azon is, hogy az imádkozásbani készülletlenség miatt, bizonyos vontatottság, szavaknak és kifejezéseknek természet ellenes elnyujtása lett az imázásban uralkodó szokássá? Ezt a vontatottságot ugyan, eléggé meg nem bocsátható félreértésből „halkal“ imádkozásnak szokták nevezni s azt mondják, annak úgy kell lenni, ha azt akarjuk, hogy a közönség után tudja mondani az ima szavait. — De hová lesz akkor az imádkozás lényege, mivé törpül a lelkész egyénisége? Avagy ama vontott methodusba lehet-é lelket önteni? tüntethetni-é fel vele csak némi érdekeltséget is, az ima által tárgyalt eszme iránt? sugároz-é az ki valamely hitet, melegséget? visszaadható-é az által némi közvetlenség, melyből az együtt imázó közönség az előkönyörgő érzelmeire következtethetne; melyből látná, hogy az előkönyörgő együtt érez, együtt óhajt, együtt reménykedik, együtt örül, vagy könnyezik ő vele? Én kétlem, sőt nem is hiszem!

Azt mondhatná ugyan valaki, hogy a vérmérsék, egyéni természet is lehet arra nézve befolyással, hogy valaki vontatva, halkal imádkozik. — Mert hiszen, az csak nem tételhető fel, hogy egy keresztyéni nevelésben részesült s szó-

székbe álló egyén, például az úri-imát ne tudja, ne ismerje; és ime mégis, azt is csak oly vontatva olvassa, vagy mondja elő, mint az ima bármely részét!

Szó sincs róla, azt kétségbe vonni, hogy valaki, aki szószékbe állott, az úri-imát ne ismerje, valóságos kicsinykedés volna. — Azonban itt is azt kell mondanunk, hogy igenis, ismerjük és ismerik azt sokan, de nem értjük és nem értik mindnyájan, már pedig értelem nélkül tárgyismeret nem létezik.

Milyen sokan vannak a szószékbe állók között olyanok is, kik alig tudják, hogy amaz utolsó, egyszerű szócskában: *A men!* van az imádságnak lelke? kik azt csak úgy odavetik, mintha az el is mondható, de elhagyható is volna! — Vagy hányadik aki tudná hogy ama szócskán oly erős a hangsúly, hogy abban, az egész imában kifejezett eszmének, a hitnek, a reménynek, a bizalomnak és lemondásnak, mintegy gyúponiban öszpontosulva kell kifejezést nyernie! — És hányadik, aki azt tudná, hogy ha ama szócskának első szótagját hangsúlyozva, kissé emeltebb hangon mondjuk, mint az utó-tagot, akkor azt látszunk kifejezni: vajha meghallgatta volna Isten imádságunkat! míg, ha a hangsúlyt a két szótagra egyenlően elosztjuk s leeresztett hanggal, de teljes hatálylyal mondjuk ki, akkor azon erős és helyes keresztényi meggyőződésünknek adtunk kifejezést: Isten közel van s jól tudja mi nélkül szűkölködünk, minek-előtte kérnénk ő tőle.

Azonban, messze vezetne jelenlegi célomtól, ha most, valamely ima egyes szavainak miként hangsúlyozása felőli részletek leírásába bocsátkoznám. — Az eddig mondottakból is eléggé kitűnik, hogy célunk más nem lehet, — mint hogy feltüntessük, miként lehetne s kellene megszerezniünk a jól imádkozáshoz szükséges tárgyismeretet, hogy köztünk s az ima között közvetlenség jövéen létre, az imázás is eszményéhez méltóbb, egyszerű, természetes előadásúvá lehessen.

És hogy ezt tehessük, könnyebb haladhatás szempontjából vegyünk fel egy pár példát.

Közelget például pünköszt ünnepe. — Már csaknem

gyermekségünktől fogva tudjuk, hogy a pünköst a szentléleknek az apostolokra lett kitöltetésének emlék ünnepe. — Ismerjük hatásából a szentlélek munkájának nagy fontosságát; tudjuk a történelemből, hogy mily nagy változást, újjáalakulást hozott az létre az emberiség vallástörténetében, — különösen azon egyéneken, kiket az Idvezítő tanítványaiul választott. — Tisztán áll tehát előttünk, hogy egy pünköstben tartandó egyházi beszéd tárgya más nem lehet, mint a szentlélek munkájának ismertetése. — S mi munkája volt a szentléleknek, mely általunk is felfogható, mit az egyháztörténelem is megőrzött? Győzelemre juttatá a jézusi hitet; új emberekké változtatta a tanítványokat; kik az ajándék segítségével első alapját vetették meg a ker. anyaszentegyháznak. — Ennélfogva egy pünkösti egyházi beszéd előtt tartandó imatárgya nem lehet más, mint Isten dicsőítése ama nagy ajándékért, a szentlélekért, ki alapjában egészen megváltoztatá a gondolkozást, az érzületet; ki segít, lelkesít ma is, szépre, jóra és nemesre ösztönöz s az ígélet szerint velünk maradván világ végezetéig: véghezviszi bennünk is, az isteni kegyelem nagy munkáját.

És olvassuk el már Révész Bálint pünkösti imái közül a 2-dik számmal jelölt előimát. — Ha rajznak vesszük azt, ugy háttére az első pünköst ama nagyszerű jelenése lesz, melyen a tanítványok először lépnek ki a nép elé, amaz ismeretlen tűztől, a szentlélektől áthatottan s beszélnek oly nyelven, oly dolgokról, melyek azelőtt ismeretlenek valának izráel fiai előtt. — Ez örök-időkre kiható eseményhez fűződik a jelzett ima mindjárt a megszólításban: „Atyánk! szent álmélkodással állunk meg házadban, csodálva lelked erejét, mely betölti a kegyelem országát, hirdetve a hit győzedelmét, melyet vett az e világon!”

Hogy mily nagy volt a hit győzedelme ez első pünköstön, megmutatta a következmény; mutatja és hirdeti ma is az anyaszentegyház, melynek első csirája akkor vette telt el, ekkor kezdvén el voltaképen a tanítványok működésüket azon irányban, melyre a mester által előkészítettének,

elküldetének. — De hát valjon mi kapunk-é szent lelket? valjon mi bennünk munkás-é azon isteni kegyelem, mely a tanítványokat szólni készíté? munkás-é azon erő, mely a félénkeket megbátorítá, a szűk látkört felvilágosítá, a kétségeket felderíté, valjon munkás-é ez ma is, kihat-é reánk is, avagy csak egyszer munkált, egyszer lelkesített, biztatott s bátorított e földön?

Az e feletti kétséget oszlatja el az ima, midőn a lelkeket a szentlélek folytonosan kiható munkájáért Isten dicsőítő elismerésre hívja fel: „Uram! mi nem láttuk lelked kitöltetésének történetét, . . . de látjuk győzedelmének nagy alkotmányát, a hitnek templomát és lakozunk abban nagy békeséggel; érzünk magunkban egy titkos erőt, mely világosít, serkent, vigasztal és biztat minket, ha sugallatára hallgatunk.“

Nem más tehát, mint a léleknek, a szent-léleknek, Isten lelkének ereje az, mely fentartá eddig s fentartandja ezután is a hitnek templomát; ez segíté, ez serkenté, biztatta és vigasztalta az emberiséget eddig s ez fog munkálni a mi sziveinkben is, képesítve jóra, szépre és nemesre; ez edzi meg a mi lelkünket is, hogy boldogságában alázatos, az élet viharaival szemben kitartó, s a halálban bátor és nyugodt lehessen. — Ily ajándék méltó az elismerésre, hálára; ily áldásért méltó könyörögnünk, hogy ne vegye el, sőt közölje azt mivelünk is a mi jó atyánk, mint közölte volt a tanítványokkal, mint közölte az első keresztyének kicsiny, de bátor táborával.

„Bizony lelked ereje az — úgy mond az ima, — mely tartja a hitnek templomát, lelked ereje az, mely bennünk munkálkodik.“

„Hála legyen neked, örök jók forrása, hogy lelkedet kitöltötted a kegyelem országára! hála legyen neked, hogy lelked erejét ma is fentartod azon s annak hivein!“

„Ne is vedd el oh jó atyánk! ne vedd el soha tőlünk szent lelkedet; hadd legyen abban erős oszlopa az anyaszentegyháznak, világosító lámpása a hitnek, gyámola a

gyarló akaratnak, reménysége a küzdésnek és szenvedésnek.“

A kérés ezen szavai által: hadd legyen az erős oszlopa az a. sz. egyháznak, világosító lámpása a hitnek, gyámola a gyarló akaratnak, reménysége a küzdésnek és szenvedésnek, meg van ugyan már határozva a kérelem; mind az, hogy mit kérünk, mind az, hogy mire kérjük a szent-lélek ajándékát. — Ugy de mégis önkénytelenül merül fel a kérdés, valjon a szent-lélek ajándékában azt a csodatevő erőt kérjük-é, mely a tanítványokat képessé tette sok nyelveken szólni!? valjon oly erőt kérünk-é, mely képesít rosszal fizetni a rosszért? s bir hatalommal elnyomni az ellenünk vétőket? valjon azon bátorságot kérjük-é, mely az élet vészeit kicsinyli, megveti; vagy épen ellenkezőleg gyáván megadja magát s kétségbeesik? — avagy talán azt a csodatevő erőt, mely a halottakat feltámasztja, magunkat pedig halhatatlanokká teszi? Hogy ezt nem kérhetjük, hogy ilyesmit balgatagság volna kérnünk, mert ily erőt s hatalmat ez a töredékeny cserép-edény, az ember el sem bírhatna, s hogy e felől a kétely legkissebb szikrája se keljen fel a hívő kebelben: határozza meg az ima könyörgési része a kérelem határait, melyen túl az emberi elmének menni nem szabad.

„Nem kérünk tőled oh atyánk! csodatevő erőt, nem kérünk sok nyelveken szóló bölcseséget; csak alázatos lélekért könyörgünk.“ A tanítványok, míg nem vették a szent lélek ajándékát, addig egymás között az elsőség felett is vetekedtek, nem Istentől, nem lelki erők közreműködésétől várták országának eljövetelét. — A szentlélek tanítá meg őket az alázatosságra, istenbeni bizalomra s így nekünk is, a szentlélek azon erejére van szükségünk, mely a boldogság közepett alázatosságra tanít, megismertet gyarló voltunkkal, de Istenhez emel, benne bízunk s általa megszenteltetésünkre nyújtott segéd eszközöket bölcsen felhasználni törekszünk.

„Nem kérjük tőled oh atyánk! hogy csapásokkal verhessük meg ellenségeinket, sőt szeretet s engedel-

messég lelkéért könyörgünk.“ . . A tanítványok, míg nem vették a szentlélek ajándékát, nem bírták felfogni az Idvezítő ama szavait: szeressétek még ellenségeiteket is . . . János pl. tüzet kér a szivtelenekre, kik a mestert városukba nem bocsátják; Péter fegyvert ragad a poroslóra, ki kezét a mesterre felemeli . . . A szentlélek megtanítá őket szeretni, még ellenségeiket is, imádkozni azokért is, kik által háborgattatnak. — Nekünk is a szeretetnek e lelke kell, hogy jóval győzzük meg azokat, kik átkoznak minket . . .

„Nem kérünk téged, hogy csudát tégy rajtunk, ha vészélyben vagyunk, nyomoruságot szenvedünk: csak vigasztalásnak s bátorításnak lelkéért könyörgünk . . . A tanítványok s általában mindazok, kik az Idvezítő körébe gyűltek, mindig csudát vártak, jeleket kértek arra nézve, hogy abból Isten közellétére hitet s meggyőződést merítsenek; és ha jelt nem láttak, hitök és reményök csüggedett. — A szentlélek bátorságot nyújtott nekik, kitartással szállni szembe a vészekkel . . . Nekünk is a bátorságnak e lelke kell, mely nem csügged, de lelkesít; nem tétováz s nem vár csudát, de hisz, s reményl, folyvást reményl, hogy Isten ő vele! s akkor ki lehet ellene!“

„Nem kérjük tőled, hogy csudaerőddel add vissza szerelmeseinket, kiket elvett tőlünk a halál; nem kérünk, hogy hozz vissza magunkat is a koporsóból, midőn abba már le kell szállanunk: csak a vigasztalás és erős hit lelkéért könyörgünk neked, csak azt kérjük tőled, hogy majd a sírontúl adj szerelmeseinknek, adj nekünk is örök boldogságot és idvességet . . . A tanítványok, midőn az Úr azt mondá nekik: én elmegyek, hogy megkészítsem néktek a helyet . . . ahová pedig megyek, tudjátok, az utat is tudjátok. — És ime, Tamás kérdi: Uram! hová mégy? . . Midőn az Úr elfogatott s halálra ítéltetett, a tanítványok megrettenve szétfutottak; hitök, reményök, bizodalomuk elenyészett; ők csak a földön, a földiekben éltek; a haláltól megrettentek, a sírokon túl nem reméltek . . . De vették a szentlelket. — És a szentlélek felemelte csüggeteg lelküket. — Bátran néztek a

halállal is szembe, mert a hallhatatlanság és örök élet szent hite s reménye lelkesíté őket. — Nekünk is a szentléleknek ez ajándéka kell. — Ez felemel, ez bátorít kint a sírnál; felemel és megbátorít halálunkkal szemben, felköltve keblünkben az örökélet s a sírokon túl reánk s szerelmeseinkre váró boldogság szent hitét s reményét.

Én ez imában, elmondás tekintetében három részt különböztetek meg. — Első rész a megszólítás, az első kikezdés, melyben okadatolva van Isten dicsőítése. — Második rész a 2—5 dik kikezdés, okadatolása annak, miért kell a hálát éreznünk, s maga a hála és kérelem kifejezése. — A harmadik rész az 5 dik kikezdéstől végig, a hála után kifejezett kérelem teljes kifejezése, a voltaképeni könyörgés.

Hangja az első két részben elbeszélés-szerű, mely az első pünköszt nagy eseményeire való visszaemlékezés folytán, némi csodáló meghatottság kifejezését igényli; emelkedés a hála kifejezésnél, melegség a kérelemre átmenetnél veendő fel. — Kerülendő itt minden páthos, az érzelésnek pedig épen semmi helye. — A harmadik részben, az első két részben kifejezett elismerő s kérelmi érzelmek által fokozott, lemondást és kérelmet magában foglaló könyörgés levén előadandó, a hangnak is ki kell fejeznie ezt; de nem azon alázatossággal, mivel egy nagy hatalmas úr előtt kérelmezünk, hanem azon bizalommal, mely atya és gyermek között létezik; — épen ezért tehát nem is a hang erőltetés, vagyis a túlkiabálás, hanem a bizalom fokonykénti nagyobbodásának, a hang melegedésében való kifejezése által kell feltüntetni az emelkedést, az érzelmek túláradását, vagy is az imádkozás rithmusát.

Felettébb megcsalná magát, ki azt hinné, hogy ezen imát, amilyen szép, ép oly könnyű elmondani. — Megpróbálja az a legjobb erőt is; jól elmondása pedig bárkinek dicséretére válhatik, mert mindenestre tanulmányt tételez fel.

Mint a ballada-szerű szavalmányoknál a refrainek, mint pl. A r a n y „Agnes asszony“-ában az „Oh irgalom atyja ne hagyj el“ versszakonkénti ismétlése; P o e E d g á r „Holló“-

jának viszhangja stb. megpróbálja a legjobb erőt is: úgy ez imában a „nem kérjük tőled“ és „csak azt kérjük“ többszöri előfordulása nagy gondot igényel, hogy előadása egyhangúvá, kifejezéstelenné ne legyen. — Az „Agnes asszony“ refrainjében sok szavaló megtévedett, megzavarodott, nem tudván: vajjon Agnes asszony mondja-e azt, az „akkor éjjel“ történet borzalmaira visszaemlékezvén; vagy pedig a költő szájalom kiáltása az, melylyel az Agnesről elbeszélte történetet szakról, szakra kíséri. — Hallottuk annak idejében, míg még verses szavalmányokkal volt dolgunk, mindkét felfogást; pedig a kettő között aztán nagy a különbség. — Mert ha Agnes asszony mondja, — s ez a helyes felfogás — akkor az a bűntudat kifejezése lévén, jelentősége az egész költeményen át ugyanegy; míg hangja a történet legomolyításában nyert hév által, az egyes helyzetekhez alkalmazkodva folytonosan fokozódik, s végre annak kifejezésévé lesz, hogy a bűntudat, a bűn elkövetésétől kezdve, éltünk utolsó lehelleltéig gyötör, kinoz, epeszt. — De ha úgy vesszük azt, mint a költő felkiáltásait, akkor jelentősége is versszakonként változik, minek a kifejezésben szintén fel kell tüntetve lenni. — Így például, hogy csak pár helyzetet vegyünk fel, az első versszaknál a csodálkozás felkiáltása, vonatkozással e kifejezésre: fehér leplét, véres leplét; — a 20-dikban a megdöbbenésé, vonatkozással e kifejezésre: újra mossa; az utolsóban pedig a szájalomteljes borzadályé, vonatkozással e kifejezésre: régi rongyát mossa, mossa.

A felvett imában, a „nem kérünk téged“ és „csak azt kérjük tőled,“ együtt a keresztyén-lemondást fejezi ki, tehát hangja is a lemondásé. — Amennyiben azonban, hova-tovább mindig nagyobb, ember-voltunkban mélyen gyökerező szenvedélyek s vágyakról mondunk le, minők: felfuvalkodottság, bosszu-szomj, sült-galamb várás, földi halhatatlanság: a kifejezésben fel kell tüntetve lenni, emberileg szólva, azon nagy áldozatnak, önmehtagadásnak, melyet megszenteltetésünk érdekében hozunk. — Azon ellentét tüntetendő tehát fel a „nem

kérünk“ és „csak azt kérjük“ által, mely a felfuvalkodottság és alázatosság, a bosszuállás és szeretetteljes megbocsátás a tétlen tunyaság, a sültgalamb várás s a bizalomteljes tevékenység, a földi, — ha évszázadokra hat is, — csak elmúló halhatatlanság és az örök-élet között van.

Természetes, hogy ez ellentéteknél a kérés-hangjának eltalálásával áll, vagy esik a lemondás hangjának eltalálása. — Pedig épen ez az, miben legkönnyebben tévedhetni.

Helyes felfogás szerint eme tételekben: nem kérünk tőled oh atyánk! csodatévő erőt; nem kérjük, hogy csapásokkal verhessük meg ellenségeinket: éreztetnünk kell az emberi dölyf s bosszu-szomj nagy elterjedtségét s azon roppant gyarlóságot, melyet e két szenvedély uralma hoz magával az emberre. — Ki kell fejeznünk minden habozás nélkül a szánalmat önmagunk felett, hogy feltüntethessük a jót, melynek érdekében emberi gyarlóságunkat hozzuk áldozatul.

Az ide vonatkozó értelmet talán leghelyesebben az urimának e két tétele fejezi ki: „Uram! szabadíts meg a gonosztól . . . Legyen meg a te akarated.“ — A gonosz, melytől szabadítást kérünk, — s mit épen a miatt: nem kérünk: — a felfuvalkodottság, melyet a csodatévő erő és sok nyelveken szóló bölcsesség adna, Isten ajándékainak, bölcsége eszközeinek, a vallás üdv-intézményeinek megvetésére vezetvén; a bosszu-szomj, melyet nem hogy szelídítene, mérsékelne, de sőt lépten-nyomon lánggra lobbantana az, ha csapásokkal verhetnők meg elleneseinket; a kislelkedés, mely töpreng, haboz, gyáván adja meg magát a sorscsapásokkal szemben, mely az isteni segédelmet nem saját akarata, jó igyekezete, erős lelke mellé, hanem rendkívülieg, természet feletti módon várja . . . ez az, mitől kérjük a szabadulást; ezen emberi gyarlóságok azok, melyek az emberi akaratban rendesen inkább nyilvánulnak, de hogy ezek uralkodjanak rajtunk, az nem Isten akarata. — Legyen meg tehát az ő akarata! Az ő akarata az, hogy legyünk alázatosak, szeressük még ellenségeinket is, legyünk bátrak az élet vészeivel szemben s megvigasz-

talaltat, ha a halálra gondolunk, mely nem örök semmiségbe visz, de ő hozzá az örök boldogságba emel.

Igy fogván fel a dolgot, a kérelem a lemondásban, az emberi, felettünk oly nagy uralmat tartó indulatokról való lemondás pedig, Isten akaratja teljesültének kérésében fejeztetik ki.

Első tekintetre talán különösnek fog tetszeni az olvasó előtt ezen állításom. — De ha közelebbről vizsgálja meg a felvett ima szövegét; ha figyelemmel elolvassa s gondolkozik a „Nem-kérünk tőled“ és „csak azt kérjük“ összefüggésen, úgy fogja találni, hogy voltaképen akkor kérünk Istentől, midőn azt mondjuk: nem kérünk tőled! s akkor mondunk le arról, amire azt mondtuk, hogy nem kérjük, midőn azt mondjuk: csak azt kérjük. Nem rendkívüli erőt, hatalmat, mely büszkévé, felfuvalkodottá teszen; nem oly erőt mely a bosszu-szomj kielégítésére vezet; nem a heverés puha párnáját, nem a földi hatalmasságot, halhatatlanságot, oh nem kérjük mi ezeket te tőled oh Isten! pedig ez érzelmek, ez indulatok uralkodnak ember-voltunkon, — kérjük inkább, hogy szabadíts meg ezektől, mint oly gonoszoktól, melyek leginkább ellenállanak akaratod teljesültének, legjobban akadályozzák azt, hogy a szentlélek sugallatára hallgathassunk. — Csak alázatos lélekért, a szeretet és engedelmesség lelkeért, a vigasztalásnak és bátoritásnak lelkéért, az erős hitnek, az örökélet szent hitének lángra gyújtásáért könyörgünk. — Ez a te akaratod. — Legyen meg a te akaratod!

Azonban lássunk még egy példát röviden.

Bűnbánati hét következik. — A hiveket elő kell készíteni az úr asztalához, hova semmi tisztátalan nem közelíthet. — Próbálja meg kiki magát és úgy egyék a kenyérből és úgy igyék a pohárból; mert aki méltatlanul eszik és iszik, kárhozott eszik és iszik magának. Ezen ígék azok, melyek a bűnbánatra hívogató lelkész lelki szemei előtt lebegnek. — Próbálja meg ki-kki magát; ismerje el a bűnt, ismerje el há-

látlan voltát; ismerje el, hogy büntetést érdemel, mert Isten kegyelmi eszközeit, életét életének javait, a szívébe és szent könyvbe irt parancsolatot nem tisztelte, nem használta fel úgy mint illik egy lelkes, Isten képre és hasonlatosságára teremtett emberhez. — De ugyanakkor, midőn gyarlóságát beismeri, gondoljon Istenre, arra a kegyelmes égi atyára, ki a Jézus Krisztus érdeméért megengeszteltetett az emberiséghez. — Remegő félelem helyett azért a bizalomnak adjon helyet; szorongató kétségei között vegyen reményt, hogy Isten a bűnbánónak, a megtérőnek bocsánatot ígér, kegyelmet nyújt.

A bűnbánati beszéd célja, hogy felrázza az embert a bűnnek álmából; beismertesse vele bűnös voltát; kerestesse vele a megtérés, megjobbulás útján Isten kegyelmét.

E cél határozza meg, mind a beszéd, mind az ima tárgyát, mely utóbbi nem is lehet más, mint Isten igaz, de kegyelmes voltának dicsőítése mellett gyarlóságunk megismerése s a kegyelem keresése.

Révész Bálint ima-könyvében ilyen ima csak egy van. — Alapeszméje az, hogy Isten a Jézus Krisztusban a tyánkká lett s így igazságosságára gondolva, megfélemlülve ugyan, de kegyelmébe bizva, reménységgel állhatunk meg előtte, kérni támogató, megszentelő kegyelmét.

A bevezetésben mindjárt egy szép bibliai képpel találkozunk. — Ez az, midőn az ős szülék, a bűntudattól hajtatra elrejtőznek a mindentudó szíveket és veséket vizsgáló Isten elől; hívogató szavára: Ádám! hol vagy? felelvén: a te szódat hallám, megfélemlék és azért rejtezem el . . . „Orcádat keressük-é, közeledve hozzád, midőn szavadat halljuk, vagy inkább megfélemlve elrejtőzzünk előled, igaz Isten! bünt büntető felség? ki ha megdördülsz, a hegyek is megmozdulnak helyeikből.“

A természeti embernek, a test és világ szerint, jámbor együgyűségben élő embernek félelme tükröződik vissza ama szavakban; ki azt hiszi, hogy az ur hatalmas ugyan, de nem mindenütt jelenvaló, előle elrejtőzhetni a világnak valamely zugában. — És a természeti ember félelme, büneinek tudatá-

ban rejtőzni óhajtása, indokolt. — Hiszen a természeti ember rettenetesnek, félelmesnek, bosszu-álló és kegyetlennek képzeletben Istenét, mint a milyen kemény, kiméretlen tudna lenni ő maga, az ellene vétők irányában.

Ezt a félelmet indokolja az ima második kikezdése, midőn szól: „Uram! rettenetes vagy te és félelmes a te szavad, midőn a bűn ellen gerjedez haragod és igazságban tartasz ítéletet! — „Uram! kicsoda állhat meg orcád előtt, mikor megharagszol és felkelsz, hogy a földet megbüntessed.“

A természeti embernek magasan felette áll a keresztyén; ő Jézusa után, Istenben atyát ismer, ki a gyarló, bűnös emberiséghez megengeszteltetett a ki tehát „nem csak haragjában és igazságában, hanem jókedvében és irgalmasságában is szól mihozzánk bűnösökhöz,“ . . . ki nem csak igaz ítéletében, hanem kegyelmének ígéreteiben is közelget felénk! — A keresztyén ember tehát leteszi a természeti ember félelmét s gyermekies bizalommal áll meg az Úr előtt; „rettenjen meg bár midőn az igaz bíró szavát hallja,“ avagy remegjen, midőn ellene támad a birói szózat hallatára, a lelkiismeret: de bátorságot, reménységet vesz, ha bűnös létére, Isten atyai szózata által megtérésre hivatik.

A keresztyén előtt az áll, hogy a gyermek ki bünt követte el, a büntetéstől félelem miatt odahagyván a szülei házat: önmaga bünteti meg magát, elveszítvén a soha és sehol fel nem található, és semmiféle földi kincs által ki nem pótolható szülei szeretetet. — A keresztyén remegve gondol ily veszteségre; hiszen kétségbe kellene esnie, idő előtt szállna örök sírba, ha le kellene mondania arról, hogy Istent atyának nevezhesse. — Nem. Sőt inkább, mint a jó gyermek, kit a büntetéstől félelem nem tart vissza attól, hogy atyja előtt megne vallja gyarlóságát: úgy sietünk mi is égi jó atyánkhoz; megvalljuk előtte bűneinket, azon bűnöket, melyeket ő úgy is ismer s melyekért, tudjuk, hogy habár a világ legszélsőbb rejtekébe vonulnánk is, büntelenek nem maradhatunk. — De reményünk él, hogy e büntetés atyai lesz, telve az atya irgal-

mával és kegyelmével. — Hiszen ő nem gyönyörködik a bűnös elveszésén, hanem életén; hiszen ő nem akarja, azaz ő akaratával nem is egyeznék meg, hogy egy is elveszen azok közül, kiket szent fiának adott.

E gondolatokat fejezi ki a bűnbánati ima hátralévő része.

„Ime most is, midőn e bűnbánatra rendelt hét, vétkeinket juttatja eszünkbe és bünt büntető igazságod félelmét költi fel lelkünkben, elpirulva és rettegve állunk meg előtted oh szent és igaz Isten! bűnös voltunk érzetében; de Jézusunk váltságára s irgalmasságodra tekintve, eloszlik félelmünk és szorongatásunk között is reménységet találunk; mert te bocsánattal és irgalommal biztatod, — és kegyelmed asztalához hívogatod a megtérő bűnösöket.“

Oh mi nem rejtjük el magunkat Isten előtt; mi magunk kérjük őt: „Uram! ma és ez egész héten, melyen kegyelmed asztalához készülünk, szólj hozzánk igazságod szavával, hogy megfélemlve magunkba szálljunk, és a bűnöket elhagyva hozzád térjünk s utaidban gyönyörködjünk! de szólj egyszersmind atyai szózatoddal, irgalmasságod szavával is hozzánk, hogy a félelem erőt ne vegyen rajtunk, és le ne verjen a rettegés, bátoríts minket, ha rettegünk, biztass, ha csüggedünk, és lelked kegyelmével állj mellettünk, ha a jóban ingadozunk!

Uram! emelj fel minket kegyelmed szavával, és hívogass magadhoz, hogy keressük a te orcádat, és majdan kegyelmed asztalánál elégittessünk meg az örökélet kenyerével, és tápláltassunk a bűnbocsánat és idvesség reménységével, szent fiadnak, a Jézusnak érdemeért.“

Ezen imában is, elmondás tekintetében három részt különböztetünk meg. — Első rész az első két kikezdés, melyben Isten igaz és rettenetes volta tüntettetik fel; a második rész a harmadik, negyedik és 5-ik kikezdés, hol Isten igaz volta mellett kegyelmére s irgalmára tett hivatkozással a 6-ik és 7-ik kikezdésben kifejezett könyörgés alapja tétetik le s ez a könyörgés lesz a harmadik rész.

Hangja az első rész első felében, eltérve az imádságkezdés rendes hangjától, emelkedett, mert a megszólítás kérdő

mondásban van kifejezve. — Az emelkedett hangú felkiáltásban: „Orcádat keressük-e“ stb. az imádság második részére való tekintettel: a bizalomnak, a lelki ember bizalmának kell kifejezést nyerni; míg a felkiáltás ama részében: „vagy inkább megfélemlve elrejtőzzünk előled“ — az imádság első részének második kikezdésére való tekintettel: a félelemnek, a természeti ember félelmének kell kifejezést adni, — hogy a kellő hangot: az igaz bíró leírásához eltalálhassuk.

A második rész első kikezdésében Isten haragja s igaz voltának ellentéte, az ő jó kedve és irgalmassága, kegyelmének ígérete a keresztyéni reményt juttatván diadalra: a félelem is bizalommá változik s a második kikezdésben már épen annak ad kifejezést, hogy nem fél, nem retteg, de megbátorodik és reménységet vesz. — Lehetetlen tehát a hangot eltéveszteni. — E hang pedig nem más, mint a bizalmas dicsékvés hangja, hogy nekünk oly Istenünk van, ki még igazságának vesszejével, büntetésével is magához hív. — E hang jut teljességre az ima második részének harmadik kikezdésében, melyhez szorosan csatlakozik a kérelem, a könyörgés, melyben egész végig, az Isten atyai jóságában, irgalma és kegyelmében helyezett zavartalan bizalom hangja által fejezendő ki az igaz, de kegyelmes bíróhoz való tántoríthatlan ragaszkodás. — S ha valamire, úgy erre hangzhat a keresztyén ama diadal kiáltása: Amen! Isten meghallgatott!.

Nem kétlem, tisztelt olvasó! hogy megjegyzéd, miszerint én a jól imádkozás leglényegesebb kellékeül a tárgy ismeretet jelöltem meg, mint olyat, mely nélkül képtelenségnek tartom a jól imádkozást. — S te azt mondod, — s pedig helyesen, — hogy van biz a jól imádkozásnak egy a tárgyisméretnél fontosabb kelléke s ez: a belső-buzgóság, a hit, az erős meggyőződés.

Igazságod van. — A jól imádkozásnál mindenestre legfontosabb a belbuzgóság, a hit, az erős meggyőződés. — Csak hogy én erről nem szólhattam, mert hiszen ezt voltaképen ta-

nulni nem lehet; ennek mindenkivel vele kellene születni, vagy legalább az alapnak mindenkivel meg kellene lenni már akkor, midőn a tanuláshoz fog. — Azt az egyet azonban még akkor is meg fogod engedni, hogy ha meg van is valakiben a belbuzgóság, a hit, az erős meggyőződés, ez még magában véve nem lesz elég a jól imádkozáshoz; mert hogy hitéhez, meggyőződéséhez a kellő kifejezést, a kellő hangot valaki eltalálhassa, ahhoz csakugyan tanulmány szükséges s itt csakugyan azon kellék lép előtérbe, mit én tárgyismeretnek neveztem volt.

Azért most is, még egyszer, engedd, hadd adjak kifejezést azon meggyőződésemnek, hogy kellő tárgyismeret nélkül képtelenség jól imádkozni; — lehetetlen kivetközni azon ferde felfogásból, mely az imádkozást gépies felolvasássá, még pedig a lehető legrútabb modoru felolvasássá aljasítá, mely nem enged meg semmi emelkedést, nem enged semmi érzelme kifejezést, nem együtt érzést s így nem engedi magának az Isten imádás nagyszerű eszméjének teljes kifejezését sem.

Es, hogy azt a helytelenített modort kerülhessük, ez utóbb említett képességet megszerezhessük, tartom szükségesnek a jól imádkozáshoz a tárgyismeretet. És e tárgyismeret megszerzésére az előadtam fejtegetési módot célhoz vezetőnek találok. Ha lesznek, kik velem egy értelemben gondolkoznak; vagy sikerül ez eszme megpendítése által némelyek figyelmét e tárgyra felbivnom: céloamat elértem.

H. Szoboszló, 1877. nov.

Zsigmond Sándor.

II.

Hogy kell küzdeni a modern naturalizmus ellen?

(Van Oosterzee felolvasása után.)

Modern naturalizmus! e szavaknál önkénytelenül is azon irányzatra kell gondolnunk, mely a keresztyén, természetfeletti kijelentés-hittel szemben közönyös, — nem! ellen-

séges álláspontot foglal el. Azon irányzatra, mely a XVII. és XVIII-ik században Angliában és Franciaországban rendkívüli kegyben részesítettén, csakhamar bejutott Németországba és Hollandiába is, és korunkban a bölcsészetnek saját szerű fejlődése által pártfogoltatva új erővel jutott érvényre. — Nem tartozhatik feladatunkhoz, hogy e naturalizmusnak különböző alakulatait, vagy nagy elterjedtségének számos okait egész hosszadalmassággal előadjuk: tökéletesen elég csupán annyit említnünk meg, hogy a naturalizmus azonnal tisztán felismerhető, mihelyt azt a supranaturalizmushoz való viszonyában vizsgáljuk. Míg ugyanis a supranaturalista egy, személyes, élő istent ismer, ki öntudatos és szabadon működő teremtője minden dolgoknak, a ki magát természetfeletti módon kijelentheti, és tényleg ki is jelentette a Krisztusban: addig a naturalista engesztelhetlen harcot folytat az isten — és természetfeletti kijelentés-hittel. — A naturalizmus tagadja a dolgok érzékfeletti okát, és a természeti tüneteményeket pusztán véges — magában a természetben rejlő erők működéséből magyarázza ki. E naturalizmus, mint saját hívei is megvallják, egyetlenegy edénybe szeretne mindent — ha szinte nem erőltetés nélkül is — beszorítani, s ez edény nem más, mint a természet. — Azonban mindemellett is nem szabad a naturalizmust összezavarnunk a materializmussal, mely a lélek önálló létezését nem ismeri el, s azt állítja, hogy az, mit léleknek nevezünk nem egyéb, mint az anyagi organizmus érzékenysége és következménye. A naturalizmus ennél magasabban áll, a mennyiben az anyagot és szellemet megkülönbözteti, jóllehet rendszerében, hogyha azt következetesen keresztül viszi, nincs hely egy személyes világfeletti és világon kívüli isten számára. A naturalizmus az „isten“ szó alatt csupán a természeti erők összegét érti, tehát magát az életerőt, s ennél fogva nem egy könnyen, — sőt nem is engedi meg, hogy isten akarata a természettörvényektől különbözhetnék. — Nem egészen helyes dolog tehát a naturalistákat és deistákat egy lélekzetvétellel említeni, (mint pl. Ficker „Geschichte des Rationalismus“ (1847) című művében) mert ez utóbbiak — a

mint legalább nevök is bizonyítja — elismerik azt, a mit az előbbiek tagadnak. Még helytelenebb a naturalistákat és rationalistákat egy irány követőinek tartani, mert a racionalizmus elismeri egy személyes isten létezését, el még a rendkívüli kijelentést is: csakhogy szerinte ez utóbbi az ész legfőbb ítélőszékének van alávetve; a naturalistának ellenben tökéletesen elég az ugynevezett természetvallás is. Leghamarabb lehet érzéközési pontot keresni és találni a naturalizmus és pantheizmus között, a mennyiben e kettő közül egyik sem ismeri el az isten és világ közötti azon különbséget, melyet a keresztyén theismus határozottan elismer. — Az isten és világ közötti különbség tagadása már közös ugy a régi, mint az újabb naturalizmussal, s ennyiben ugy látszik, hogy teljesen felesleges modern naturalizmusról beszélnünk egy régibb naturalizmussal szemben. Azonban mégsem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a naturalizmus mai fejlettségi fokozatán saját színezettel s nyelvhasználattal bír, s hogy a kijelentés szent okmányaival szemben nem ugyanazon álláspontot foglalja el, mint a múlt századi naturalizmus, s ennél fogva tehát jogosult a különbségtétel a régibb, és újabb azaz modern naturalizmus között. De azért azt nem lehet tagadni, hogy a régibb és újabb naturalizmus ugy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik csepp viz a másikhoz. Hogy létezik egy igen modern naturalizmus, azt mindenki elismeri, ámbár első tekintetre nem épen könnyű ennek saját kriteriumát felmutatni. — E modern naturalizmus általában még lehet kegyes és vallásos is, azonban ép oly kevésé deisztikus mint pantheisztikus módon; az isteni az ő eszménye, de az emberiségen kívül ez isteni nem egyéb mint pusztá abstractio. A modern naturalizmusnak van transcendens emberisége, de nincs transcendens istene, vagy más szavakkal: ismer oly emberiséget, mely kiválóbb képviselőiben a mennyire csak lehet tiszta istenfogalomra emelkedhetik, de nincs rendszerében isteni én, mely a teremtményhez öntudatosan és szabadon leereszkedhetik. A dolgok ez állás-

pontján méltán mondja egy ünnepezt francia hittudós¹⁾ human atheismusról beszélvén: helyesebb volna ennek „Modern ethnicismus“ nevet adni.

Mielőtt még tulajdonképeni kérdésünkre adhatnánk választ: szükséges egy más kérdésre is megfelelnünk. E kérdés így hangzik: „De hát valósággal, kell küzdeni a modern naturalizmus ellen?“ Bár lehetne e kérdésre tagadó választ adnunk. Oly nehezen esik oly férfiak ellen síkra szállanunk, kiknek talentomát csodáljuk, kiknek szivérzelmeit gyanusítnunk nem lehet, s kiknek jellemében nem kevés van, mi által magunkat önkénytelenül is vonzatni érezzük hozzájuk. És bizony nem kellemes dolog minduntalan csak ellentmondani, a helyett hogy már egyszer szivszerint is rokonszenveznénk, élveznénk, és csodálnánk! Azonban mégis vannak idők és körülmények, a mikor és a melyek között nem tehetünk egyebet, mint ezt mondani az apostollal: „a szükség kényszerít“ (I kor. 9: 16.) — Meggyőződésünk szerint nem kevesebbről, mint életelvről van szó, és pedig nem csak egyik vagy másik theologiai irányzat, — vagy egyháztársulat: — hanem az egész keresztyénség, — sőt általában minden vallásnak életelvéről. Mert minden vallás — akár különös isteni kijelentésen akár nem azon alapszik is — a természetfelettit nem csak feltételezi, hanem szükségli is, mint egyedüli föltételét egész létezésének, és teljes lehetlenség istennel való közösségről beszélni azután, miután istent nem tekinthetjük egyébnek mint pusztán annak, a mit a modern naturalizmus az „isten“ szó alatt ért. Természeti szükségesség vak erőktől kormányoztatva! Mi lesz ez állásponton a teremtés, gondviselés és megtartás tana? Mi marad meg az erkölcsiség követelményéből, az ima vigaszából az örök élet reménységéből? — De minek ismételnem azt, a mit idevonatkozólag már annyiszor, és annyian elmondottak! Azonban nem állhatom meg, hogy mégis ne tolmácsoljam *Vin et* egyik nyelvtudományi értekezéséből e szép helyet:

¹⁾ Edm. de Pressensé: *l' École critique et J. C.* — Paris 1863. p. 34.

„Reméljük senki sem fog bennünket világosságtól iszonyodó orthodoxoknak tartani, ha kimondjuk, hogy a keresztyénség tekintélye semmi által nem gyengítették és veszélyeztetik annyira, mint az által, ha azt csupán egy láncszemnek akarják tekinteni azon láncban, a melyet — hogy úgy fejezzük ki magunkat — ez maga tört szélyel. — Hogy az isteni gondviselés keleten ásott medret e mennyei folyamnak, azt a legaggályosabb hívő is minden ellentmondás nélkül megengedheti; azonban lényeges követelmény már az, hogy nem szabad félreismerni a forrást, melyből e folyam kibuzogott. Akár a pogányságból, akár a zsidóságból való pusztán természetyszerű kifejlődés nem képes alaposan megfejteni a keresztyénség előállítását. Bármily messze haladt is az ó-kor a gondolkozás mezején: mindazáltal végtelen ür tátong ennek és a keresztyénségnek alapgondolata között; és e végtelen ürt csakis a végtelen hidalhatja át. A keresztyénségnek azonnal vége van, mihelyt az ellenkezőről kell meggyőződni, és ha e természetfeletti tényt pusztán a történelem bölcsészetének valamelyik szakaszába kell beosztani. A mi minket illet: mi nem tudjuk csodálni, ha ily alapokon harcot folytatnak a keresztyénség ellen. A keresztyénség semmi, mihelyt nem Melkhisédekként — azaz nem atya és anyja nélkül — áll a világon.“ (Vinét: Etud. Litt. III. p. 624.)

És így a harcot nem lehet elkerülnünk. Miként kell tehát azt mindenk előtt nekünk keresztyén theologusoknak folytatnunk? Ez utóbbi körülményesebb meghatározás épen nem felesleges, ha meggondoljuk, hogy mi theologusok vagyunk első sorban — de nem kizárólagosan — hivatva e harc folytatására. Nem kizárólagosan, mert nem csupán a theologia, hanem a bölcsészet mezején is érvényesülni kíván a modern naturalizmus, s ennél fogva tehát a bölcsészettől is meg lehet várni, hogy ő is megtegye a maga kötelességét e küzdelemben. Mert valyon nem fog-e előbb vagy utóbb oly bölcsész lépni fel, ki a bölcselés útján oly végmeggyőződésre jutand, mely homlokegyenest ellenkezik a modern naturalizmussal. Hogy más bölcsészet is létezhetik, és nem

csupán az, mely a személyes isten létezését és a természetfeletti kijelentést tagadja, az a mi meggyőződésünk szerint kétségtelen. Azonban mi itt erről csak futólag emlékezhetünk meg. — Bármily szoros viszonyban álljanak is bölcsészeti- és vallás egymással: mégis szükségesnek látjuk itt a szoros különbségtételt, s ez alapon így formulázzuk kérdésünket: „Hogy kell nekünk, evangyéliom elvű kereszttyén theologusoknak küzdenünk a modern naturalizmus ellen?” E szót: „hogya” a legszélesebb értelemben vesszük, s értjük ezalatt: micsoda állásponton, micsoda uton, mely fegyverekkel, minő szellemben, s mely szövetségesekkel?

1) Micsoda állásponton kell küzdenünk a modern naturalizmus ellen? Első hallásra talán feleslegesnek tünik fel e kérdés, a mennyiben erre csak ez lehet a felelet: minden állásponton lehet, szabad, sőt kell küzdeni valamely irányzat ellen, a mely ellen valaki alapos nehézséget vél felhozhatni. És bizonyára e jogot általában véve senkitől sem lehet megtagadni. De ha e kérdést ez értelemben vesszük: micsoda állásponton kell állanunk, hogy teljes joggal, és óhajtott eredménnyel küzdhessünk a modern naturalizmus ellen? első tekintetre mindjárt világos lesz, hogy e célból egészen más álláspontot kell elfoglalnunk, mint a mi a naturalizmusé, azaz oly álláspontot, mely ne csak árnyalatilag, de elvileg is egészen különbözzék ezétől. Mert hát van-e joga valakinek egy más valaki ellen küzdeni, kivel a dolog lényegét illetőleg egyugyanazon alapelvből indult ki, és vizsgálódásaiban ugyanazon utat követi? Harcolhat-e pl. speculativ bölcsész a speculativ bölcsészeti fennállhatási joga ellen? és van-e joga a tekintély-elv követőjének a tekintély emberét (Autoritätsmann) megtámadni csupán azért, mert ez az ő véleménye szerint talán tulzott eredményekre jutott? Ily esetekben igenis lehet aggályoskodni a más által nyert tulzó resultatumok miatt: de az alapelveket, melyekből e resultatumok kivonattak, és a melyek az övéivel azonosok, aligha fogja va-

laki megtámadni! Véleményünk szerint rossz alapelv csak egy más jobbal győzethetik meg. A mily egyszerű e szabály, épen oly gyakran megszoktak arról felejtkezni. Így például nem egyszer hallunk aggályokat modern naturalistától modern naturalista ellen a miatt, hogy tulzott eredményekre jutott emez. Ez aggályokat természetesen mi is osztjuk, és mégis nem nyomhatjuk el magunkban e kérdést: valyon van-é joga modern naturalistának ily ítéletet hozni saját elvtársa ellen? Igen, mert tudjuk, hogy az ítész alapelvei ugyanazok, a melyek a szerzőéi, ki felett most pálcát tört. ¹⁾ Megfogható tehát hogy valaki saját rendszerének consequentiáitól visszaretten, s kedvetlenül nézi azon fa buja fattyuhajtásait, melyet ön maga ápolt és öntözött, s hogy komolyan nyugtalankodik a vigyázatlan miatt, ki még nagyon jókor találta kifecsegni és elárulni közös irányzatuk utolsó szavát, — előbb, mintsem a közönség fel lett volna dolgozva arra, hogy azt megrettenés és aggodalom nélkül meghallgathatná. — De egy kis után-gondolás után átláthatjuk azt is, hogy az efféle ítélethozás inkább politikájáról mint következetességéről tanuskodik az illető ítésznek, s ebből aztán ismét világos az, hogy a végre, miszerint valaki valamit jogosan és sikerrel megcáfol-hasson: lényegesen másra kell törekednie, és hogy elvileg legalább is valami jobbal kell birnia. — Ezek után tehát tisztán kifejezhetjük azon meggyőződésünket, hogy a modern naturalizmus ellen csak a keresztyén-bölcsé-szeti kijelentés- hit, s az erő- és szellemteljes modern supranaturalismus álláspontján lehet és kell küzdeni. A ki már ez állásponton áll, annak nem-csak lehet, nem csak szabad, de egyenesen kötelessége is benső meggyőződésénél fogva küzdeni a modern naturalizmus ellen. Modern supranaturalizmus! ismételjük, és abban a

¹⁾ Legyen szabad erre egy példát hoznom fel épen a közelebbi hetekből. Pierson holland hochmodern theologus „Eene levensbeschouwing“ című munkáját keményen elítéli Spaeth H. szinte modern theologus a Protest. Kirchenzeitung múlt évi 31 és 32 számaiban. Pedig ennek a Piersonnak egyéb büne nincs, mint hogy egy kicsit jókor talált beszélni. Cs.

véleményben vagyunk, hogy e szóval épen oly kevésbé jelentéktelen, mint felesleges dolgot jelöltünk. A régi supranaturalizmus, a mint az a múlt század végén és ennek az elején virágzott, a keresztyénséget nagy előszeretettel inkább csak úgy fogta fel mint tant; a modern supranaturalizmus ellenben az Ur személyét állítja előtérbe. Amaz deisztikus, emez theisztikus alapon akar állani; amaz az írás inspirációjának sok tekintetben mérsékelt, de alapjában mégis mekhanikus felfogásából indult ki; emez — természetesen szinte elismeri ugyan a szentírást egy szerves egésznek, de azért nem huny szemet a biblia emberi alkatrészei előtt sem, az isteni mellett. Amaz a rendkívüli isteni kijelentést egyenes ellentétbe állította a természeti kijelentéssel: emez mindakettőt benső összeköttetésekben fogja fel. Amaz az istenit pusztán emberfeletti és emberen kívülinek tekintette: emez pedig úgy tekinti azt, mint a legbensőbb emberi szükségletek tökéletes kielégítését. Amaz előtt a csoda pusztán külső jel volt; emez előtt pedig lényeges, sőt sok tekintetben természetes alkatrésze a Krisztusban tökéletessé lett kijelentésnek. Amaz az értelem tiszta fogalmaira: emez a szív és élet benső irányulatára fekteti a fősúlyt; amaz beteges mysticizmusnak bélyegezte azt, a mit emez mint a hitélet legmélyebb titkát magasra becsül. — Ily ellentéteket többet is hozhatnánk fel, de elég ennyi is a végre hogy elháríthassuk azon kételyeket, melyek a „modern“ jelző használhatósága ellen netalán felmerülnének. Ez a modern supranaturalizmus az, mely egész erővel igyekszik elkerülni azon sziklákat, melyeken felfogásunk szerint a keresztyén kijelentés-hit hajója azon régibb supranaturalizmus korszakában nem egyszer megfeneklett. — Hogy a modern supranaturalizmus fentebb röviden vázolt nézetei teljesen jogosultak, azt most bebizonyítnunk térszűke s az idő rövidsége miatt nem lehet: mivel e bebizonyítás nem egy rövid értekezés, de egy egész dogmatika feladata, a mi pedig már a mi napjainkban nem jöhet létre mint Jónás csodafája egyetlen éjszaka. De ha elfogadjuk ténynek azt, hogy e bebizonyítás csakugyan lehetséges: akkor nem lehet tagadni azon tétel jogosultságát és

igazságát: hogy a modern naturalizmus ellen csakis a modern supranaturalizmus álláspontján lehet, és — különösen — kell küzdeni.

2) Az álláspont tehát el van foglalva, de mi csoda uton kell a harcot megkezdenünk? Jogosan kelt e kérdés kiváló érdeket napjainkban, midőn mindenki belátja azt, hogy mennyire szükség van jó módszerre, ha kivánt eredményre el akarunk jutni. — E második kérdésre a feleletet azzal kezdjük meg, hogy különbséget teszünk az inkább negatív, és az inkább pozitív, vagy más szavakkal: a polemikus és a pologetikus módszer között. A polemika útján úgy folytatható a harc a modern naturalizmus ellen, hogy világosan bebizonyítjuk neki, hogy kiindulási alaptételei, s vizsgálódásának eredményei oly neműek, hogy azok más tagadhatlanul bizonyos postulatumokkal kiegyenlíthetlen ellentétben állanak. — Minthogy már két egymással ellenkező állítás egyszerre igaz nem lehet: tehát a naturalizmus felett kétségbevonhatlan előnyt nyerünk, ha ellenmondásait tisztán és világosan oly valamivel bizonyítjuk be, minek igazságát ő sem tudja tagadni. — Még nagyobb ez előny, ha azt mutatjuk meg, hogy a világtalány azon kulcsa, melylyel a modern naturalizmus minden zárat felnyithatni vél, talán némely, de semmiesetre sem minden jelenség zárjához illik, úgyhogy ha ezeket fel akarjuk nyitni, ismét más kulcsról kell gondoskodnunk. Annak bebizonyításával pedig, hogy a modern naturalizmus más kétségkívül biztos axiomákkal ellenkezik, s ennélfogva következetesen keresztülvive sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a milyeneket elkerülni vélt: általában az egész rendszert darabokra szedtük szélyel. — Inkább a különösségekre kiterjeszkedve harcolhatunk pedig a modern naturalizmus ellen akkor, ha keresztyén hitünk egyes különös alapigazságaival való ellenmondásainak önkényességét és alaptalanságát bizonyítjuk be. Az ellenség nem csupán alaptételekkel, hanem kevély következtetésekkel is lép fel, és ez utóbbiakból amaz előbbieket is megismerhetők egyszersmind, úgy a mint pl. a folyam zavarosságáról a forrás

tisztátalanságára lehet következtetnünk. Sikerül például egy felől bebizonyítani azt, hogy a modern naturalista Krisztusa észtanilag szükséges *productuma* az ő naturalisztikus elveinek; másfelől azt, hogy egy ily Krisztus lélektani és történelmi képtelenség: akkor jogosan lehet állítani, hogy az, a ki ily Krisztusképet festett, hamis elvekből indult ki. Ha ezen módszer ügyesen és következetesen használjuk: nem lehetetlen, hogy az ellenpártot bizonyos pontoknál szegletbe fogjuk szorítani, őt saját épülete alapjának helyessége felől kétkedésre bírjuk, és ki tudja! talán egész *ad terminos non loqui* is üzzük. Valami magasabb nyereséget azonban ez uton nem ígérhetünk, és talán hozzá tehetem: „Oly nyereséget, melylyel magunk is meg lehetnénk elégedve.“ — Tehát többet is kívánjunk? Igen, mert nem elég az ellenfelet csak elhallgattatni, hanem meg is kell őt nyernünk, s a helyett, a mit tőle elvettünk, neki mást, tudniillik jobb meggyőződést is kell adnunk. — Hanem ha e célt akarjuk elérni, akkor a negatív, polemikai módszernél a pozitív, apologetikai módszert többre kell becsülnünk. — Az apologetika utára léptünk, mihelyt az elítélt nézetnek egy jobbat teszünk ellenébe, mely azon nehézségeket elkerüli, melyeket az elsónél felfedeztünk. Így az lesz a modern naturalizmus ellen a leghatalmasabb és legeredménydusabb harc: ha az ő homályos isten-eszméjének egy másikat teszünk ellenébe, mely mind a gondolkodó ész, mind a vallásos kedély szükségleteit jobban képes kielégíteni; ha az ő képzelt Krisztusával az apostolok történelmi Krisztusát a maga teljes dicsőségében állítjuk szembe, és bebizonyítjuk, hogy a Krisztus csodás története ellen felhozatni szokott nehézségek merőben a légből kapkodvák össze; ha világosan felmutatjuk a vallás és erkölcs közötti szoros egybeköttetést, melyet a modern naturalizmus tagad, s vallást és erkölcsöt természetellenesen és szerencsétlenül elválaszt egymástól. — Ha egyszer elterjed a világosság: a homály magától szétfoszlik, és mint a nap saját fényében ragyog: úgy az igazság is önnönmaga által igazoltatik legfényesebben. Miként állhatnánk ellent a tévelynek jobb eredménnyel: mintha igazán, félre

érthetlenül s hiven bizonysgot teszünk a félreismert igazságról úgy a mint azt épen a szükség megkívánja. Csakis így foglalhatunk szilárd helyzetet az ellenséggel nemcsak szemben, de annak felette is, — s ez adja kezünkbe azt az eszközt, melylyel ellenfelünket a szent ügynek megnyerhetjük. Csak azt kell még emlitenem, hogy a végre, hogy egészen az ellenség felibe emelkedhessünk: azon igazságot mely az ő tévelyének legmélyén rejlik, fel kell ismernünk, azt az ő saját nézletkörébe felvennünk, és más — általa még eddig el nem ismert igazságokkal összeköttetésbe hoznunk. — Teljesen egyetértek Chantepie de la Saussaye-jel, ki azt mondja: „Legyőzetik valamely álláspont úgy, hogy relativ igazsága elismertetik, az öntudatba felvétetik, s ezután a többi könnyen jön magától. Le van győzve valaki, mihelyt egy magánál erősebbre talált, a ki őt, az ő részleteihez tapadt egyoldalúság és valótlanság terhe alól felszabadítja.“ — Ez azonban, — tegyük hozzá — több módon történhetik meg, s épen azért nem kell panaszkodni és megütközni a miatt, hogy a harcosok nem mind egyformán harcolnak, — de különben egy elvük és egy célra törekesznek. — Az által azonban, ha valaki csak a maga módszerét tartja helyesnek és csalhatatlannak, egyebekét pedig elítéli: azon veszélynek teszi ki magát, hogy egyoldalú és méltánytalan lesz. — Ez esetben legjobb Göthe e versecskéjére gondolnunk :

„Du hast nicht Recht!“ Das mag wohl sein,
Aber das zu sagen ist klein,
Habe mehr Recht als ich, das wird etwas sein.

3) Az itt felmutatott utak közzül bármelyiken haladjunk is: fegyverekre van szükségünk, hogy harcolhassunk a tévely ellen, a mely, mint a rozsdá a vasra, — az igazságra rátapad, azt elborítja, és felismerhetlenné teszi. — Micsoda fegyverekkel küzdhetünk a modern naturalizmus ellen? így hangzott harmadik kérdésünk. — Talán saját anyagi erőnkhez kell folyamondnunk? Saját karjainkat kell használnunk, és az ellenséget, ki sáncainkon mutatkozik, az által kell ártalmatlanná tennünk, hogy kilökjük a kapun? Én

nem merek e kérdésre igennel válaszolni; az ekkép csinált külső hitesség az egyházban, gonoszabb gyógyszer volna magánál a betegségnél. Hitetlenség lehet nagy gonosz, — de a hitbiráktól mentsen isten. Ha kívánatos az, hogy a modern naturalizmus hívei önmaguk belássák azt, hogy az ő elveikkel és meggyőződéseikkel már csak még sem tartozhatnak a keresztyén egyházhoz: akkor meg kell tenni mindent, a mi szükséges arra nézve hogy ez érzet és tudat mind érzelmileg mint erkölcsileg felébredhessen bennök: de kényszerhez folyamodni nem szabad, ez határozott meggyőződésünk, és pedig nem azért, mert a békét óhajtjuk minden áron, hanem azért, mert hiszünk az igazság végdiadalában. — Vagy a szigorú philozophiai bizonyítás fegyverének igérjük győzelmet, s a keresztyénség alapigazságait a modern naturalizmussal szemben úgy akarjuk bebizonyítani, hogy azok igazsága felől kétség se maradjon? — E szigorú demonstratív módszer bármily nagy szolgálatokat tehet is az exact tudományoknál: szellemi téren a dolog természetéből kifolyólag nem használható.¹⁾ — Vagy végre e sokszor ismételt hivatkozással álljunk az ellenség elé: „meg vagy on irva“? Ez a bizonyítás így magábanvéve nagy tapintatlanságot, és határtalan naivitást fogna elárulni, és legjobb esetben is csak azon értelmetlen és vak hitnek dolgozna kezére, melyet Németországban „Köhler-glaube“ = szénégetői hitnek neveznek. Mi részünkről legalább nem vagyunk barátai e lompos strategi-

¹⁾ Ez igazságot már Addison is belátta, a ki apologetikai nagy művét e szavakkal zárja be: „a keresztyén vallás nem csak valószínűsége, hanem a lehető legmagasabb erkölcsi bizonyosságon épült fel, mert jóllehet a keresztyénség igazsága matematikailag, mint Euclides valamely tétele soha be nem bizonyított, de be nem is bizonyíthatatik, mivel a dolog természete ezt meg nem engedi; mindazáltal tényleg oly erősen van okadatolva, a mint ezt csak ily természetű dologról meglehet várunk; és ennyiben egy értelmes és józan ember ezt mindig mint bebizonyítottat tekintheti, úgyhogy jogos kételynek helye sem lehet, mivel mint Bonnet igen helyesen megjegyzi: erkölcsi dolgoknál az erkölcsi bizonyíték — és valójában csakis ennek van itt helye — értelmes ember előtt egy értékű a matematikai bebizonyítással.“ — Lásd különben „E. Naville“ La vie éternelle 2-eme edit. p. 217.

kának, s szabad legyen megmutatnunk, hogy a sokat emlegett „íráselv“ (schriftbeginsel) ily meztelenül sohasem használtatott fel még a korábbi iskola felvilágosodottabb supranaturalistái által sem. Halljunk csak egyet ezek közül: „Én nem hiszem, hogy valaki okosan és értelmesen cselekednék, — úgy vélem legalább, hogy megbizonyosodtam a felől, hogy az efféle bizonyításnak szerencsés eredménye nem lehet — midőn a helyett hogy az ellenség látszólagos okait rendszeresen megbírálná, szétbontogatná, és azokra egyenként megfelelné: az ellenségnek csak száját igyekszik bedugni s őt megzavarni a szentírásból vett ünnepélyes idézetekkel, mint például: „Ki vagy te ember! hogy perleni akarsz a te teremtőddel?“ — Ily módon a csomó nem megoldatik, hanem csak szétvágatik. Egy régi szabásu supranaturalista mondja ezt, a félig már elfeledett Lilienthal, a kinek itészeti bibliamagyarázatából²⁾ legalább azt az egyet megtanulhatjuk, hogy a naturalizmusnak nincs joga tagadni ez igazságot: „nincs semmi új dolog a nap alatt.“

Hogy minden félreértést lehetőleg megelőzzünk, kijelentjük, hogy véleményünk szerint a modern naturalizmus ellen használandó fegyverek megválasztását mindig a támadás módja határozza meg. Ha például egy modern naturalista tapasztalati — bölcsészeti érvekkel támad: az írás szavaira való ünnepélyes hivatkozás nincs helyén. De ha ő maga is az írásból kölcsönzi érveit: akkor ugyanazon írás fegyverével lehet neki legcélszerűbben ellentállani. — E fegyverrel való visszaélés mitsem bizonyít annak helyesen használhatósága ellen. Midőn például a kísértő a pusztában hatalmasan mondta: „meg vagyon írva!“ az ur nem hagyta el ugyanazon írás fegyverének használatát, hanem inkább kiütötte ellenségének kezéből a bitorolt fegyvert, azáltal hogy hivatkozott — nem valami más tekintélyre, hanem magára az írásra, mondván: „és ismét meg vagyon írva!“ Általában e kérdésnél:

²⁾ „Oordeelkundige Bybel-verklaring.“ Hollandsche vertaling Amsterdam. 1775 p 251.

„micsoda fegyverekkel?“ e költői mondatot eszünkben tartani nem lesz felesleges: „eines schickt sich nicht für Alle.“ A naturalizmus ugyanis nem in abstracto lép elénk, hanem a naturalisták személyiségében tárgyasítva, már pedig ezeknek nem mindnyájoknak ugyanazon előítéletei, nehézségei és szükségletei vannak. — Harczolnunk kell természetesen, de nem pusztán mi magunkért vagy a theológiáért, hanem az ellenségért is, a kik a mi meggyőződésünk szerint az igazságot, és saját benső békéjüket nem ismerik. A mi harcunk tehát nem pusztán az önfentartás, — hanem a mentő szeretet követelménye is. — E szeretet azonban találékonyokká tesz, élessé teszi belátásunkat úgy a védekezési és támadási pontok, mint a használandó fegyverek megválasztásában. Ha e szeretet úgy találja, hogy komoly hivatkozás az ellenfél lelkiismeretére, — vagy miért ne szívére is! — sokkal többet fog használni mint az írásra appellálás: akkor nem is fogja azt használatlanul hagyni. De ha egész általánosságban teszszük fel elé a fegyverválasztás ez alternatíváját: vagy az írás, vagy a lelkiismeret: akkor, úgy véljük, így fog hangzani a mentő szeretet válasza: a mennyire csak lehet e kettő egymással a legszorosabban egyesítendő, de ha mégis szigorú választást kell tennem: akkor az első hely az írásé, és csak utána a második a lelkiismereté. És valóban ezen nem is lehet csodálkoznunk. Mert mi is a mi célunk tulajdonképen a mi apológiáinkkal? Épen nem az, hogy valami tudományos módszert, theologiai tételt, vagy egyházi intézményt védelmezzünk: hanem hogy a lelkeket a Krisztusba mint isten fiába vetett élő és idvezítő hitnek megnyerjük. De hogy e célt elérhessük, tekintettel a modern naturalizmusra, és az ellen, számot kell adnunk a mi hitünkről is. Miként tehetnök pedig ezt, hanem ha úgy, hogy hivatkozunk a szentíráásra, de nem mint valami theologiai corpus jurisra, melyet tetszés szerint felüthetünk, hogy belőle elébb az egyik, azután a másik igazságot paragrafusonként bebizonyítsuk: (mert hiszen mit is érnénk el ez eljárással a naturalistákkal szemben) hanem mint a természetfeletti üdvkijelentés történelmi okmányára, mely a hi-

tetlenség legvakmerőbb támadásaival szemben is legerősebb bizonytságot tehet maga mellett. A hitnek mint obiectiv ugy subiectiv alapjára is kell ugyan hivatkozni, de mégis az obiectiv legyen az első. — És ez a dolog természetéből következik, mert a keresztyén vallás kijelentett vallás, gyümölcse a természetfeletti kijelentésnek, melynek ismeretére csak úgy juthatunk el, ha elismerjük először is azt, hogy annak történelmi okmányai teljesen hitelesek. Azon kérdés, hogy valyon a keresztyénség isteni eredetü-é? első sorban is történelmi kérdés, és bár a történelmi módszer utja hosszúnak és fáradalmasnak tessenek is: mégis ez az egyedüli rendes, célszerű, és biztos ut a kérdés megoldására. Azért is teljes meggyőződéssel nyilatkoztatjuk ki, hogy mindenekelőtt a szilárd kijelentés-hit, s az evangyeliomban letett isteni bizonytságtétel alapján kell állanunk; és ha valamelyik naturalista kérdi, hogy miért hiszem én az evangyeliom tartalmát! feleletem nem lehet ez: „mert én magam is látom vagy érzem hogy az igaz“ — mivel ez esetben aztán csak akkor és annyit lehetne hinnem, ha és a mennyit én beláttam és éreztem, pedig mily sokat nem láthatok be, és nem érezhetek, és mégis el lehet, sőt el kell fogadnom: — hanem ez, „mert én azt elegendő történelmi okok alapján isteni bizonytságtételnek tarthatom. Azonban nehogy félreértessem! Semmiesetre sem akarok én ez ugynevezett külső bizonyításnál megállani, s még kevésbé akarom azon tekintélytheológiát védelmezni, „mely iszonyodik attól, hogy keresse azon okokat, melyeknél fogva a tekintélyt elfogadta, és a mely kétségben van ez okok feltalálhatósága felett“ (Chantepie de la Saussaye). Ez esetben a mi theológiánk a hitetlenség és nem a hit theológiája volna. Azonban szerencsére ez eset csak a képzeletben létezik. Én az irás szavaira való hivatkozást illetékesen igazolhatom, és én annak, a mit bizonytsághépen elfogadtam, benső igazságát belátni és méltányolni törekedhetem; ugy hogy tehát nekem a hit iránti engedelmeségről a hittudatra, a pistisről a gnozisra kell emelkednem. De ha ez utóbbi nem, vagy csak részben sikerülne is: az Ur

igéje kellőleg megmagyarázva és alkalmazva azon szilárd alap marad, melyre bátran építhetek, azon biztos erősség, melybe mindig visszahuzódhatom; és mikor én ez igének határozott tekintélyt tulajdonítok: akkor elismerem azt, hogy annak, a ki azt kimondta, előttem tökéletes hitele van, és hogy én — az engem kielégítő okok alapján azzal megelégszem még akkor is, ha én az ur nyilatkozotainak tartalmát és okát nem is tudom eléggé átlátni. E hit kétségkívül nem saját tapasztalatom, — érzésem, — vagy tudatomon alapszik, de azért semmiesetre sem elvetendő. „Tekintélyhit kétségkívül az ily hit, de nem vak tekintélyhit, mert a tekintély mint ilyen igazolta magát a hívónél, már előre megnyerte bizalmát, azáltal, hogy alkalmat és indokot szolgáltatott neki arra, hogy annak hitelességéről meggyőződhessek. — S a tekintély sohasem is akadályozta őt abban, hogy önmaga is vizsgálódjék. De a hívő mégis pusztán azért elégedett meg e tekintélyhittel, mivel önmagától annak észrevételére, mit a tekintély után elfogadott, nem volt, és nem is lehetett alkalma. Így Krisztus előttem tekintély, de nem holt, — nem! hanem élő tekintély.“ (Hundeshagen: „Der weg zum Christus.“) — Én tehát nem apriorisztikus tekintélyt hirdetek, nem külső felkényszerített tekintélyt, nem „megfoghatlan“ tekintélyt, nem a kételkedés elnyomásának szabadságát, — mintha az észnek hallgatást parancsolnék — én nem fellebezek „csalhatatlan könyvre“ — mint a Zendavesta vagy Korán, — mely mellett a theologiai tudomány „ördögtől vólna.“ -- Ha harcolok az irás fegyverével, akkor minden hivatkozást ennek bizonyítékára úgy intézek, hogy az a lelkiismeretben is viszhangot kelthesen. Csak arra nincs bátorságom, hogy a lelkiismeretet azon legfőbb törvényszékké tegyem, mely ítélhet a kijelentett igazság felett; és csak azt nem merem tenni, hogy a pusztá subjectiv alapon nyugvó hitnek legfelsőbb tekintélyt tulajdonítsak. — Ha például azt mondom Pressensével: ¹⁾ „je crois de toute

¹⁾ Bulletin Theol. 1863. II. p. 127.

mon âme au sentiment, qui avec l'église de tous les siècles me prostern aux pieds du Christ," vagy más szavakkal: hiszek mert érzek: akkor, ha következetes akarok maradni magamhoz, nem hihetek egyebet, mint pusztán azt, a mit én, és pedig ebben a pillanatban érzek. Ekkor aztán elvesztem az erős kezességet arról, hogy ez az én érzelmem engem nem csal meg, s én hinni fogok — magamba. De hát valyon a hit magában véve azon isteni bizonyáságtétel iránti hit-é melyet az evangyeliom foglal magában? s mint maga az evangyeliom: önkénytes meghódolás és föltétlen engedelmesség-é? Ebben én kételkedem, s nem igen reménylem, hogy a naturalizmussal szemben a lelkiismeret beltanuskodására való hivatkozással annyira lehessen menni, mint a másik fegyverrel. — Megakarják talán győzni a modern naturalistát azzal, hogy hivatkoznak saját személyiségére, emlékeztetik őt arra, hogy ő maga is nem csupán természeti, hanem szellemi lény is, hogy neki lelkiismerete van, s magát ezáltal köteleztetve érezi. Igen helyes! meglehet, hogy talán így is fölébred benne a büntudat, váltságutáni vágy, és a megváltóban való hit. De valyon nem tudja-é ő mindazt, a mire őt emlékeztetik, nagyon régen? és valyon nem azt véli-é, hogy mindezt megmagyarázhatja magának a maga álláspontján is? Nem lát-é lehetőséget arra nézve, hogy azon következmények elöl, melyeket a végre hoznak le rendszeréből, hogy naturalizmusát kedvezőtlen szinten tüntessék föl: kimeneküljön? S ezenkívül, miként lehet a lelkiismeret fegyverével harcolni oly üdvkijelentések mellett, melyekről a lelkiismeret alig, vagy épen nem is tehet bizonyoságot, mint a milyenek például a metaphizikai, vagy profetico eschatalogicus természetű üdvkijelentési igazságok? És ha aztán a lelkiismeret bizonyága, és az isten igéjének bizonyága összeütközésbe találhatnak jönni egymással: mi történik akkor? Ez esetben a lelkiismeret bizonyágának adjuk az előnyt? — de hát miben különbözik akkor álláspontunk a racionalizmus álláspontjától? — Vagy a szentírásé a döntő szó? — de hát akkor miért nem lehet ennek tekintélyét minden más tekintély felett elfogadni? — Avagy a lelkiismeret

minden embernél egyforma és csalhatatlan? és ha még helyesen látszik is szólni: nem lehet-é hangja a bűnös szív sugalma által neutralizálva? Óh ismerjük el, hogy e fegyverrel nagyon el lehet téveszteni a célt, különösen míg az ellenfélnek **kedve van a disputálásra**. — Egyébaránt e fegyver használatának jogosultságát egészen mégsem akarjuk elvitatni. — A meggyőzés több mint emberi munka, — de bizonyoságot tenni! ez minden keresztyén apologéta hivatása, és az irás maga, mindent összevéve is leghatalmasabb fegyver marad az apologéta kezében mint minden ellenség, — ugy a modern naturalizmus ellen is. Teljesen egyet értek Pressensével: „Nincs egyébre szükségem mint a hegyi predikációra, azaz az evangéliomnak azon darabjára, melyet Renan is megtartott, és a melyet az egész ős keresztyénség tükörének tekint: és én hypotheziseit halomra döntöm.“¹⁾ Hagyd meg nálam csak egy részét az evangéliomnak, és én meg fogom mutatni neked, hogy azon naturalisztikus eljárás, hogy az egészet elvesd, önkényes és esztelen dolog. Hagyj meg nálam egy részt — igen de hátha egyetlen részt, egyetlen lapot sem hagynak meg nálunk? Természetes, hogy akkor e fegyver kiesik kezünkől, de akkor már véleményünk szerint az igaz ügy is, melynek védelmére e fegyvert felemeltük, komoly veszélyben forog. Mi részünkről sohasem hisszük, hogy az evangéliom isteni eredetiségét illető hit a történelmi **kritika** resultatumaitól teljesen független lehetne. Ha a kritika **bebizonyíthatná**, hogy az ujszövetség valamennyi darabja áleredetű és hitelességnélküli: akkor az én Krisztusról való ösmeretem oly homályossá lenne, hogy tiszta és okos hitről többé nem lehetne szó. Ennyire azonban lehetetlen jutni a dolognak, lehetetlen már azon egyszerű okból is, mert ha a **kritika** mindent hitelességnélkülinek nyilvánít: hiányzik nála a próbakő, melylyel az igaz és hamis között különbséget tessen, s oly kritika lesz, mely saját tárgyát, sőt tulajdonképen

¹⁾ l'École critique. p. 18. Hasonló apologetikai módszert követett kitűnő eredménynyel a Tübingeni kritika ellen A u b e r l e n „Die göttliche Offenbarung“ című művében.

önmagát teszi semmivé. (Gondoljunk például Bruno Bauer kritikájára!) Ha van is egy bizonyos taktika, a mely egyik csodás lapot a másik után tépi ki az evangyeliomból: de van alapos és elfogulatlan kritika is, a mely némelyik megtámadott darab igazeredetőségét és hitelességét előbb vagy utóbb annál tisztábban és világosabban befogja bizonyítani. — Nem lehet semmivel jobban rendreutasítani a naturalizmus elvont képzelődéseit és elméleteit, mint azzal, hogy a történelem realitását mutatjuk fel ellenében, és ezt ismét nem lehet egyébként elérnünk, mintha egészséges ítézetet gyakorolunk. — Az egészséges ítézet alatt azonban épen nem olyat kell értenünk, mely oly előre feltett lehetetlenségekből indul ki, melyeket még előbb jól meg kellett volna vizsgálni; nem is olyat, mely mint a Renané, leirhatlan érzelemtől hagyja magát vezetetni, s e miatt aztán a mysticizmus homályában vész el: hanem olyat, a melyet Bengel képzelt, midőn a szellemi — pneumatisch — embert a legjobb kritikusként nevezte, olyat, hol az írásban való szellemi különbségtétel megvilágosodott lelki látással, a szív és lélek legbensőbb szükségleteit felismerő képességgel van párosulva, hogy kitűnhessék az, hogy a szentírás és az emberiség mennyire megfelelnek egymásnak; vagy rövidebben, mint Schleiermacher kifejezte: olyat, mely erős alapelvekből indul ki, de alkalmazásában mindig az idő követelményei és szükségletei által hagyja magát utasíttatni; olyat mely megszenteltetik a lélek által — a mely nélkül — tegyük hozzá — az írás minden szava sophismává lehet. — Valóban nem tudom mi fegyvert használhatna jobban és célszerűbben a theologia korunk nagy elvharcában! — A theologia, a meddig csak az örök igazság ígéire támaszkodik: míg egyfelől meg fogja őrizni a valódi szabadságot: addig másfelől minden támadással szemben legyőzhetlen lesz ez isteni erő által!

4) De a legjobb fegyver sem használ semmit, ha nem helyesen forgatjuk azt. Ennélfogva tehát igen sok függ negyedik kérdésünk helyes megoldásától, nevezetesen: minő szellemben kell küzdenünk a modern natura-

lizmus ellen? Mindenek előtt is a személyes hit szellemében. Mit ér a leggazdagabb tudomány, mit a legválogatottabb fegyverzet, mit a szerencsés tapintat élő hit nélkül? Csak az harcolhat jó sikerrel a hitetlenség ellen, a ki saját tapasztalatából ismeri a hitnek erejét. Igazhivőség lehet jó dolog, kivált ha valaki a szó nemes értelmében és szive meggyőződéséből igaz hívő; de nem az igaz hívőség, hanem az igazán hívőség itt a fődolog. Csaknem hihetetlen, mily ereje van egy hitteljes lelkes bizonyság tételnek, melyből az ellenfél mintegy ösztönszerűleg érezni kénytelen: „ez ember hiszi azt, a mit mond?” Hit nélkül, bár elfoglaltad is az ajánlott álláspontot, bár elindultál is a kimutatott uton, bár kezdedbe vetted is fegyveredet: nem érsz semmit, mert hiányzik nálad a hit szelleme. — De ha ezt birtokodban van, nem tudom mivel fejezhetném ki jobban azt, a mit figyelmedbe akarok ajánlani, mint az apostolnak tanítványához és munkatársához intézett eme szavaival: „Nem adott nekünk az Isten félelemnek lelkét, hanem erőnek, és szeretetnek, és józan elmének lelkét“ (II. Tim. 1. 7.) Nem! valóban nem a félelemnek lelkét! Ide is illik egy régi harcból e parancsnoki szó: „A ki fél, és gyáva, térjen vissza!“ (Bir. 7. 3.) Valóban szégyennel kell látnunk, hogy a csaták napjain mily kevés erős hit, mily kevés valódi bátorság található. A Krisztusért harcolók ingadozó magatartása sokszor több kárt okoz, mint az ellenség fenyegető táborá. Spalding az ismeretes rationalista beszél magáról, hogy hite hatalmas rázkódást szenvedett, midőn egy tekintélyes lelkészszel a keresztyénség elleni támadásokról bizalmasan beszélgetvén, ez, egyszer csak ezt mondta: „Bizony gonoszul állanak a dolgok, s azután kell látnunk, hogy miképp vonulhassunk a legkönnyebben biztonságba!“ Ily magatartással csak lenézést, de nem győzelmet lehet elérni. — Ha véleményed szerint csakugyan kétes álláspontod: akkor becsülettel ismerd be, hogy a naturalizmusnak igaza van, és ne fáradj azon, hogy több mint félig elveszített álláspontodat védelmezzed. De ha úgy véled, hogy még mindig számot tudsz adni hogy mit, és miért

hiszesz: akkor ne is engedd, hogy bármely hang is imponálhasson. Azon vakmerőség, melylyel a modern naturalizmus némely állításait kiszokta mondani, még épen nem jele az állítás igazságának; a tetszés, melylyel az efféle állítások nem ritkán találkoznak, semmit sem határoz azok jogosultságára nézve, mert az igazság sohasem függött, és sohasem is függhet a szavazatok számától. Egykor Jeruzsálemben csak egyetlen hang mondta: „bizony ez ember igaz vala!” és mégis az általános többséggel ez egyetlen szónak volt igaza. Így jöhetne reánk is idő, midőn Vinet e tanácsát kellene követnünk: „sâcher être, s'il le faut, noblement impopulaires.“ De e „noblement“-re nézve senkinél sem hiányozhatik egyik sem az erények e háromságából: erő, szeretet, józan-elmé Erő! mennyit felölel e fogalom! Az erőben mindenestre kell, hogy legyen határozottság, ha nem is minden resultatúra, de legalább az alapelvekre vonatkozólag; nyugodtság; mely azon erkölcsi meggyőződésből származik, hogy igaz ügyért igaz fegyverekkel harcolunk; világosság, midőn valaki önmagának és másoknak is számot tud adni arról, hogy mit akar elérni tulajdonképen. Mint Homérnál Ajax, úgy a keresztyén theologus sem harcolhat homály-fellegekből. — Végre komolyság, mely a napirenden levő életkérdések jelentőségét egész mélységökben fogja fel. — Erőre van szükség! igen, mert ha valaha, most van ideje annak, hogy megmutassuk, hogy a félrendszabályok korszaka lejárt. — Bátran kell síkra szállanunk, s nem kell megelegednünk azal, hogy pusztán megőrizzük „a nálunk letett szép letéteményt,“ hanem nekünk is lehet, sőt kell a bekerített várból kifelé támadásokat intézni. — Így például kényszeritnünk kell az ellenséget, hogy egyszer már bizonyítsa is be, a mit eddig pusztán állított, nevezetesen hogy csoda nem történhetik; hogy a naturalizmus álláspontján a nagy világ rejtély megfejthető; hogy egyszer már tegye felfoghatóvá, hogy a szervetlen anyag pusztán természeti processusából Istennek közbenyulása nélkül miként állhatott elő az értelmi valóság az ember; hogy fejtse meg azt, hogy ha minden természet-

felettit tagad: miként állhatott elő a keresztyénség? És aztán joggal kívánhatjuk meg e naturalizmustól azt, hogy ha e kérdések közül valamelyiket megfejtteni nem képes: legalább hagyjon fel olynemű terminológiájával, mely csupán arra való, hogy bábeli nyelvzavart teremtsen a theologiában. Meg kell mutatnunk azt, hogy e naturalizmussal való küzdelmünkben nem csupán vélemények, — de elvekért folytatjuk a harcot, és hogy mi épen nem kívánhatjuk a békét az igazság árán. — Tehát ezért gyűlölet, elkeseredés, harc, legyen életre halálra? — Mintha bizony az erő lelke mellett nem lehetne a szeretet és józan elmének lelke is! Szeretet! alig merem ajkaimra venni e szót, mert ugyan hol található korunkban szeretetet? Bizonyára nem ott, a hol ezt legtöbbször emlegetik, — de nem is ott, a hol egyáltalában nem képesek az ügyet a személytől megkülönböztetni. — Ott, hol azon törekeshnek, hogy a sophistika és erisztika fegyvereinek segítségével maradjanak meg jogaikban; — ott, hol nem azért harcolnak, hogy másokat megnyerjenek, hanem azért, hogy tudományosan meggyilkoljanak; ott, hol a megoldást e mondatban keresik: „oderint, dum metuant!“ vagy a hol azt hiszik, hogy mihelyt ellentmondanak kedvenc gondolataiknak: azonnal fel vannak jogositva az elvkérdésből személyes kérdést csinálni: ott! — senkisémet tagadhatja — nem lehet nemes győzelem a cél. Hogy lehetne annak nemesen győzni, ki a legnemesebb lélek legnagyobb parancsát a szeretetet lábbal tapodja? Helyesen mondja a már többször idézett Chantepie de la Saus-saye: „Szellemi életünk gyengítettik és végkép elerőtlenítettik a mi viszátkodásunk, szeretetlenségünk és hirvágyunk által.“ — Nagyon helyes volna tehát, ha minél inkább megmutatnók, hogy a szeretet nem azoknál található fel, a kik legkevésbé, hanem azoknál, a kik legerősebben hisznek; hogy a türelem és szabadelvűség nagyon összeférhet a határozott meggyőződéssel; hogy a valódi humanitas nem ellenlábasa, sőt egyenesen gyermeke az élő keresztyénségnek. És aztán nehezen volnánk képesek a szeretetet a keresztyéni bölcs józansággal egyesíteni? a melyet az apostol oly

nyomatékosan ajánl. Őszintén szólva, tartok tőle, hogy e józanság lelke is igen figyelmen kívül hagyatik küzdelmünkben. Mert valyon nem hagyják-e figyelmen kívül a józanság lelkét azok, kik mindenféle aprólékosságok feletti discussiókba mélyednek, a helyett, hogy legalább egymással az alapelvekben igyekeznének megegyezésre jutni? vagy azok, kik az ügy teljes ismerete nélkül pártállást foglalnak, s azt, a mi az ellenkező oldalról jő teljesen ignorálják? vagy azok, kik erőszakkal is mindent megakarúak tartani, még azt is, a mit tudományosan jó lelkiismerettel védelmezni nem lehet? vagy ismét azok, kik valamit nagyon könnyen átengednek, a miről pedig később kénytelenek beismerni, hogy nagyon jókor adták fel? — De mikor érnék véget, ha mindazokat felakarnám sorolni, kikben egészen más szellemet fogunk találni, mint a melylyel az igazság győzedelmeskedhetik. Hogy az igaz ügy néha vereséget szenvedett: annak okát nem az ellenség erős fegyverzetében kell keresnünk, hanem abban, hogy az igazügy védői gyöngye taktikával és nagyon megosztva harcoltak. Oh mennyit lehet rontani buzgósággal értelem nélkül, pártoskodással szeretet nélkül! Azért is hát engedjék meg azok, kik az igazügy mellett sikra szállanak, hogy még egyszer figyelmeztessük őket Pál apostol fentebb idézett mondatára, mert ennek betöltésétől függ a jövő egészen. A jövő egyházának nem féktelen individualizmusra, hanem keresztyén érzelmű individualitásokra van szüksége, s annak ki valami derék dolgot akar kivinni, magának is deréknek kell lennie. Legyen szabad e szellemet, melylyel a modern naturalizmus ellen érvényesen lehet küzdeni, egy költői szellemű theologusnak, a nagynevű Hagenbach-nak e szép szavaival ajánlanunk:

„Gib Dich gefangen, nicht der oder jener Zunft,
Nicht wo man von ihr spricht, ist immer die Vernunft,
Und nicht der Glaube da, wo man nur glaubt zu glauben.
Oft nimmt wer geben wil, und giebt wer scheint zu rauben.
Wen man als Denker preist, ist oft ein seichter Schwätzer,
Und mancher Orthodox verstockter als ein Ketzer.

Geh' ruhig deinen Gang, in Gottes Namen fort,
 Vertraue seinen Geist, und halt' Dich an sein Wort.
 Herunter mit dem Zeug! Herunter von dem Stuhle!
 Und auf die Schülerbank in Gottes eigne Schule!
 Da lerne Demuth erst, nur Demuth giebt Vertrauen,
 Vertrauen giebt den Muth in Gottes Herz zu schauen.
 Und ist an diese Zucht vorerst dein Herz gewöhnt,
 So wird dem Glauben auch das Wissen bald versöhnt.“

5) Utolsó kérdésünk ez: mely szövetségeseikkel kell küzdenünk a modern naturalizmus ellen? Szövetségeseik, — ismerjük el — nagy hasznunkra lehetnek nem csupán azért, mert érezzük gyengeségünket; hanem azért is, mert látjuk hogy az ellenségnél sem hiányoznak a barátok és szövetségeseik. A naturalizmus nagyon jól tudja, hogy ő mellette szövetségeseikként állanak a jelen materialisztikus század áramlatai és törekvései. Ki nem érezte gyakorta, midőn a naturalizmus ellen küzdött, hogy neki ez áramlattal kellett szembe usznia? De azért éppen nem szabad a győzelem felől kétségbe-esnünk. Az evangyéliom-elvű theologia is hatalmas szövetségeseikkel dicsekedhetik, s e szövetségeseik közül egyik mellette, a másik és hatalmasabb vele szemközt, a harmadik — s leghatalmasabb felette van.

Az első, mellettünk álló hatalmas szövétleges nem más, mint a kellő alapossággal művelt természettudomány. — De hát hogyan? — kérdezik talán sokan, — hát nem éppen a természettudomány a legerősebb támasza a naturalisztikus világnézetnek? — Itt is, mint mindenütt, úgy válaszolhatunk legjobban, ha különbséget teszünk. Hogy az evangyéliom ellen legtöbbször a természettudománytól kölcsönöznek fegyvereket: azt alig kell emlitenünk, de hogy a természettudomány fegyvertárában oly kardok is találhatóak, melyek éppen a természetfelettség ellenségeit sebzik meg igen érzékenyen: azt ismét alig lehet el nem ismerni. — A bölcsesség templomának falain arany-betűkkel vannak felírva egy Oerstedt, Schubert, Cuvier, Wagner, Wilkens, Hoeven, Schrö-

der, van der Kolk és sok mások nevei, kik nem csupán a külső természeti jelenségeket tudták észrevenni: hanem megtudták hallani a szellem hangjait is a természetben; a kik óriás tudományuk mellett megtudták őrizni az egy, személyes istenben való hitet, tudtak ez istenhez imádkozni, s tudtak hinni azon evangyéliomnak, a mely azt hirdeti a mit a természet elhallgatott. Az ily természettudósok már egyenes szövetségeseink nekünk azon harcban, melynek nem kevesebb jelentősége van az ő, mint a mi tudományunkra nézve. — Ne mulasszuk el hát vizsgálódní az ő irataikban, ne mulasszuk el ő velök tolmácsoltatni a „csillagok tanubizonyságait,“ s abból hogy ök nem merték tagadni a természetfeletti csodás hatalom létezését, igyekezzünk hasznot huzni saját előnyünkre. Nagyon áll a természettudományról és természetbölcészetről Báció ez ismeretes nyilatkozata: „egy korty e serleighből elvezethet istentől, de gazdag ital abból ismét vissza fog vezetni istenhez.“

De még hatalmasabb szövetségeseink van velünk szemben az ellenség szívében és lelkiismeretében. Föltéve — de legkevésbé is meg nem engedve, — hogy a naturalizmus mint rendszer a gondolkozó lélek szükségleteit teljesen képes volna kielégíteni: még ez által egyáltalában nem volna biztosítva részére a győzelem. Mert az ember nem csupán agyból áll, és a tapasztalat mindinkább bizonyítja, hogy az ész tulterheltsége a szív éhségét fogja eszközölni, a mi pedig előbb, vagy utóbb érzékenyen megfogja boszulni magát. Ha mi tehát Pál szavai szerint az igazság kijelentése által akarunk kedveskedni az emberek lelkiismeretének; ha sikerülne nekünk leggyöngédebb hurjaiba kapnunk az emberi szívnek, mely istenhez törekszik, s isten nélkül nem is élhet; ha mi, — hogy röviden fejezzük ki magunkat — ez egész kérdést: természet vagy szellem, Naturalizmus vagy keresztyén kijelentés-hit? — nem csupán a vizsgálódó és boncolgató ész ítélő-széke elibe visszük, hanem áttesszük azt az erkölcsi és vallásos élet birodalmába is, — a hova ez voltaképen csakugyan tartozik is, — valyon nem fogna-é az magoknak ellenfeleinknek

keblében is kedvező viszhangot kelteni? Valyon felfogná-é adni a lélek és sziv az ő természetes hajlamait, s fogná-é tagadni azt, hogy ő öszhangzik az isten által kijelentett igazsággal? Valyon az igazság nem fogná-é minden erejét érvényesíteni a legszebben hangzó hazugság felett, lépne föl ez bár a legmagasabb tudomány pretenzióival? Én kijelentem isten előtt, hogy én az egyház és theologia zászlaját azonnal kész volnék elhagyni, mihelyt az ezen kérdésre adandó felelettel csak egy pillanatig is kétségeskedhetném. Mint Luther a rosszul értesült pápától a jobban értesülendő pápához fellebbezett: úgy nekünk is a hitetlen hitetlenségével szemben annak szívéhez és lelkiisméretéhez, sőt értelméhez is kell fellebez-nünk. Még többszöri tiltakozás után sem lehetne reménytelen e fellebbezés. „Egy természetfeletti világ tudata borzasztó sujjal nehezedik mindenkire ki azt alapelvként saját életébe nem vette föl.“ (Perthes) Hol e szunnyadó öntudatot kell felébresz-tenünk, arra kell elkészítve lennünk, mire egy ártézi kut furó-jának, hogy t. i. munkánk hónapokig sőt évekig is eltarthat. Ime mint hatol a hatalmas furó eszköz a talajba, közetről kö-zetre, földrétegről földrétegre a nélkül, hogy csak egy csepp viz is előtűnnék, s a könnyelmű felületesség már panaszkodik is az idő és erővesztegetés miatt. Végre azonban fáradatlan munka után, midőn már a türelem próbára lett téve, sőt ki is lett gunyolva: ime! az utolsó réteg is át lett furva, s egyszerre csak ellenállhatlan erővel tör elő a hatalmas vizsugár, oly magasán és oly erősen, hogy a legfelcsigázottabb várakozást is megszégyeníti. — Óh működjünk hát csüggedetlen, fára-datlan, bármily hosszas volna is munkánk, — és bizonyára nem csak oly hangokra fogunk találni, mely ellenünk emel-kezik, — hanem olyanra is, mely élénk jő, s kedvező választ ad nekünk.

És végre van még egy leghatalmasabb szövetségesünk magunk felett, s ez Isten a századok királya. — Hiszszes valóban egy élő és mindenható istenben? Ugy lehetet-len elismerned azt, hogy ő tétlen szemlélője lehetne az embe-riség legmagasztosabb érdekeiért vívott küzdelemnek. Miként

állhatna fenn még most is a keresztyénség oly számos és hatalmas ellenségekkel való nehéz küzdelmek után, ha csak Ő nem állott volna annak élén nehéz küzdelmeiben?! Ő a hűség és hatalmas még gyöngye törékeny eszközre is adhat áldást, Ő neki meg van a maga utja az emberi szivekbe, Ő a korszellem fennen hirdetett hatalmának a szent lélek erejét állítja ellenébe. Mi iparkodunk azon, hogy hitünket igazoljuk és védelmezzük minden fegyverrel, melyet csak a keresztyén tudományosság rendelkezésünkre adhat: Ő pedig védelmezi az igazságot az ő saját utain, melyek annyival magasabbak a mi utainknál, a mennyivel magasabban van az ég a földnél; s még a gonoszból is jó fog születni az ő ereje által. — Mi harcolunk szelekkel és viharokkal, de Ő int, és a szél más égtájról fú, — s a mi ellenünk volt, az mi mellettünk leend, s idők és körülmények ép oly hatalmasan fognak kedvezni az egyház és theologia jövő fejlődésének, mint most mindkettő ellen csaknem össze-esküdtek. Mi csak a régít látjuk mely elmúlt, de hiszünk az újban, mely jöni fog! igen, mert nekünk nem csak isteneszménk van, mint a naturalizmusnak: hanem egy istenünk, ki személyes és élő isten, és a ki ezt mondotta: „én előttem hajoljon meg minden térd, és én reám esküdjék minden nyelv!“ Ez azon erős alap, melyen nyugszik a mi hitünknek épülete, és ha valamikor talán minden hang ezt mondaná is bensőnkben: nem! — Isten szava a szent írásban ezt mondja: igen! És e szó elég nekünk, és e szónak hiszünk erősen! Nem! nem a természeté, hanem a szellemé, — nem a teremtményé, hanem istené, — nem a naturalizmusé, hanem Krisztusé marad az utolsó szó napjaink nagy elvtusájában! „De ha tusakodik is valaki, nem koronáztatik meg, hanemha igazán tusakodik;“ igazán pedig senki sem tusakodhatik, ki a küzdelem előtt buzgó imára nem hajtja meg térdeit!

Utrecht, December 20. 1877.

Csák János.

III.

Tormássy János református szuperintendens kivonatos dolgozata, a pesti vallásügyi bizottság munkálataiból.

(Folytatás.)

Az evangélikusok, a most nevezett hónapnak a közepe táján, Pesten együtt lévén, legelőször is a commissionalis papért requirálták az udvart; mely, minekutánna azon informationál fogva, hogy a reformátusoknak még országgyűlése alatt sem szokott lenni isteni tiszteletök, tőlök megtagadtatott, az evangelicusok ad Futuram jurium cautelam illendően remonstráltak, hogy a vallásbeli közszabadság felállásától fogva egy diéta sem mult el a nélkül, hogy a két confession levőknek közönséges isteni tiszteletök ne lett volna.

Már csak ez sem jónak a jele volt; de rosszabb vólt az, hogy alig kezdődött a commissió, mikor Erdödi Antal egri püspök, egy ilyen titulusú könyvet ajánlott neki: *Opusculum theologicum, in quo quaeritur: An et qualiter possit Princeps, Magistratus et Dominus Catholicus in ditione sua A catholicos retinere vel contra, poenis eos aut exilio ad fidem Catholicam amplectendam cogere?*

Volt még hasonló korpáju és ekkortájban világratasztott könyv is, melyben ez a szelid állítás bizonyittatik: Hogy jobb Magyarországnak végképpen elpusztítani, és fenevadak barlangjává válni, mint sem hogy az evangelicusok szaporodjanak, sőt csak vallásuk közgyakorlásával is birhassanak. Az ilyen lélek magában is igen-igen utálatos; de mondhatatlanul kártékony léssen, ha az országos dolgok igazgatása mellé férkezhetik; mivel a feljebb említett püspökkel, kész az országot a commercium által bizonynyal megszerzendő minden boldogságától elejteni, még pedig tulajdon értelmé világa ellen, csak azért, mert annak a commerciumnak, a proiectatori eretnek hollandusok; kiket — mond Erdödy,

— a törvény és az én lelkem-esmerete nem szenvedhet: mert mit is használ embernek, ha a világot megnyerné is, ha lelkében megbüntetik! Ennek a spanyol inquisitionál tanult statisztia püspöknek testvérje volt Sándor, egyik a királyi commissariusok közül. És ilyen Erdődiek, vajmi sokan valának a commissiónál!!!

A legelső sessióban ugymint 24-a Martii felolvastattak ezek: Ó felségének a commissióhoz szóló decretuma, a következő adnexumokkal együtt: Leopoldnak 2-a aprilis 1691; ¹⁾ Józsefnek 10-a Decemb. 1709; ²⁾ Eleonora özvegy Királynénak 28-a septembris 1711; ³⁾ és Károlynak 28-a Aprilis 1714 ⁴⁾ datált

¹⁾ Heric Mihálynak, a dunáninzeni ágostai és helvét hitv. ágensnek, különösen a pápai, körmöndi, szigeti, jobaházai, légrádi, molnári, tamási, püspöki, polaticsi, kemenesalja kerületi, osztfi, szilvási, pali, sz. benedeki, sz. trinizasi, petróci, jánosházi, kőszegi, rusztiak részéről. Szabad vallásgyakorlatra Vas megyében az ágostaiaknak Demók és Nemes Csó, a helv. hitvallásuaknak Felső Ór, — Sopron megyében Vadasfalva és Nemes kér, a véghelyen Pápa engedtetik, hol is templomoknak alkalmas és illő helyek kitűzetnek, s egynél több prédikátorok is tarthatók, de nem fölös számmal, hogy onnan a nem árticularis helyekre is kijárjanak, hanem azokból a nép az articularis helyek templomaiba bejárhat; az evangelicusok a cath. hitre nem kényszeritendők, de a katolikus ünnepeket megtartani köteleztetnek. Ugyanez Vörös Bálint ág. és helv. agensnek, az erdőbényei, tályai, szántói, bodrogolaszi, tarcali, petrahói, szépsi, liszkaolaszi, horváti, mádi, bodrogkeresztúri, sárospataki és tokajiak részéről. Ugyanezen resolutio Szeredy János ág. és helv. agensnek a kassai, eperjesi stb. . . körmöci, korponai stb. bélabányai, libetbányai, győri stb. Zólyom és Nograd megyei ág. és helv. egyházak részéről. Ugyanez Szalay J. és Bajcsi M. ág. és helv. agenseknek a gyöngyösi stb. komáromi, mocsári stb. keszi, nagy-meggyesi, udvardiak részéről. Hoffer Endre.

²⁾ Az ág. és helv. egyházi szolgálk üldözését, templomaik, iskoláik és paplakjaik elvételét a soproni és pozsonyi országgyűlési végzések szerint tiltja, s szabad vallásgyakorlatot enged. H. E.

³⁾ Keresztély Ágost. szász-herceg, bibornok, esztergomi érsek, s primás, több püspökök és archidiakónok, egyházmegyékben tett visitálásukkor tett tapasztalataik folytán jelentik, hogy az extraarticularis helyeken is nyilvános gyakorlat áll fen, s a nemes, magán házaknál prédikátorok tartatnak, s azokba a család tagokon kívül mások is vallásgyakorlatra bebocsáttatnak, továbbá az extraarticularis helyekbe paedagogok és ludimagisterek vitetnek, az articularis helyeken egyházzolgálái-

resolutioi. A harmadik napra azután lett sessioban arról volt tanácskozás: hogy micsoda rendet kellene tartani a dolgok folytatásában? Az evangelicusok úgy vélekedtek, hogy mindeknek előtte a soproni articulusoknak igaz és helyes értelmét kellene megállapítani, mivel mind az uralkodónak, mind

kat és instruktoraikat szaporítják, s fölös prédikátoraikat gyakrabban átöltöztetve a szomszéd-falvakra kiküldözik s a katolikus jövedelmeket csonkítják, iskoláikat bölcsészeti s theologiai folyamig emelik és szintén szaporítják, az ország törvényei által szabott ünnepeket nem tartják, tilos időkbén mint p. o adventben esketnek. — Ezeknél fogva rendeltetik az extraarticularis helyekre nézve az 1681. XXV és XXVI. s 1687. XXI-hez alkalmazkodás, s magán házaknál tartott nyilvános és szabad vallásgyakorlattal a törvénynek ki nem játszása, a kath. jövedelmeknek el nem vonása, a fölös prédikátorok, instructorok, paedagogok és ludimagisterek elbocsátása s az elmúlt (Rákócy féle) mozgalom előttinél magasb iskolák megszüntetése, a decretalis ünnepek megtartása és mindennek a mozgalom előtti állapotra visszavitele. H. E.

4) Ezeken kívül felolvastattak még:

a) 1720 aug. 3. kir. intimatum, mely szerint az időközben katholicizált ágostai hitv. báró Révay Mihály helyébe báró Zay András, s az elhalt, ágostai hitv. Okolicsányi Pál és Poór István helyébe Okolicsányi Mihály és Török István neveztetik ki, épigy az elhalt r. katolikus Hunyadi András, Balog István és Kossovics Márton helyett Szelecky Márton, Borsányi Jakab és Bornemisza István neveztetnek ki, s a hivataluk miatt meg nem jelenhető Sigray József és Megyeri Gábor helyett Sigray János és Krucsay János hivatnak meg Budára.

b) Gr. Erdődy László alkancellár (magyar) levele, melyben tudatja, hogy Budán szállásról gondoskodva lesz, 1720. Sept. 24. Buda és Pest városoknak rendeltetik, hogy illő szállásokról gondoskodjanak.

c) 1720. Okt. 15. intimatum, mely a nov. 1-re kitűzött határ-idejét a commissio összeülésének dec. 1-re halasztja.

d) 1720. nov. 6. intimatum, melyben a commissionak dec. 1-re rendelt összegyűlése ismét elhalasztatik.

e) 1720. dec. 16. intimatum, mely a commissiót 1721. febr. 3-ra, s Buda helyett Pestre hívja meg, s a volt ág. hitv. de időközben katholicizált báró Révay Mihály helyére gróf Zay András, továbbá gróf Berényi György helyére a katholicizált b. Révay Mihályt, az elhalt r. kath. Hunyadi András, Balogh István, s nem különben az előmozdított Sigray József, Megyeri Gábor és a szintén elhalt Kossovics Márton helyett Nagy Istvánt, Szelecky Márton, Zeki Istvánt, Barkócy Zsigmondot és Palugyay Zsigmondot, ismét Nagy István helyett Szluha Ferencet, majd ismét Szluha Ferenc helyett Sigray Ferencet, továbbá az elhalt ágostai hitv. Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Poór István helyett Okolicsányi Mihályt, Török Istvánt, Radványi Ferencet, s az elhalt helyv. hitv. Kántor István helyett Patay Sámuelt nevezi ki s hívja meg.

f) 1721. jan. 13. Kancellari intimatum, mely a commissio összegyűlését ismét elhalasztja mart. 3-ra.

az utolsó diétának akarata szerint ad statum articularemmellene visszatéetni mindeneknek. Ez a regula egyszer megállíttatván, igen könnyű volna ahhoz mérni minden előfordulható kérdéseket. Nem tetszett, de tulajdon principiumai szerint nem is tetszhetett ez a beszéd a catholicus commissáriusoknak, kik a magok felsőségök érzése után hallgatván, azt kívánták és végezték, hogy a mi agenseink gravamenjeikkel készen legyenek; ^{g)} melyeknek egynéhány sessiókban ^{h)} való

g) 1721. jan. 15. Báró Simoncsics Horvát János helyett öregése és gyengélkedése miatt gr. Károlyi Sándor helyettesítették.

h) 1721. febr. 6. Báró Szentiványi János előmozdittatván helyére Kapy Gábor neveztetik.

i) Végre Gróf Kohári István, megsebesült jobbja helyett balkezével írott tudató levele. H. E.

⁵⁾ 2-dik ülés mart. 26. 1. Az elnök felhívja az evangelicusokat sérelmeik beadá-ára s azoknak a mandatum és csatolt explanatiók értelmében megvizsgálására. 2. Az evang. deputatusok úgy vélekednek, hogy egyes esetek előtt a hivatkozott törvénycikk igaz értelme felett kell megegyezni, avagy csak a jórend és gyorsabb eljárhatás kedvéért is. 3. A kath. biztosok szerint nem a törvényről kell beszélni, hanem a mandatum és csatolt explanatiók szerint ítélni, ezek a basis, ezen túlterjeszkedni nem szabad, mert a delegált a delegáló szándékán túl nem mehet. 4. Midőn ez elhatároztatott, az evang. deputatusok fentartották, hogy a felséghez folyamodhassanak egyéb explanatiókra is kiterjeszkehdetés végett. 5. A sérelmek beadása következő ülésre határoztatott. H. E.

⁶⁾ 3-dik ülés mart. 27. Az elnök jelenti, hogy az ág. és hely. agensek megjelentek nála, hogy a sérelmek alapos összeállítására nekik némi idő engedtéssék, kiket is ő a commissió elé utasita. Ezek, u. m. Bohus Sámuel Zólyom stb. Skarica Gábor Pozsony vármegye, Svájber György Modor városból ágostaiak, Csejtei Zsigmond hely. hitvallásuk részéről kevéssel utóbb bebocsáttatván, nevökben Bohus Sámuel, — illendő köszönés után, — kérelmeket a commissio előtt ismételte. Erre utasítva lőnek, hogyha nem is minden, de legalább némely sérelmeiket Szombatra előterjeszszék.

4-dik ülés. mart. 29. Elnök jelenti, hogy a kérvényezők s a 27-kén megjelent agensek respiriumot kértek mart. 31-ig.

5-dik ülés. mart. 31. (gr. Erdődy Sándor eltávozott, Radványi Ferenc megjelent.) Előálltak Bohus Sámuel kérvényező társaival s körülöttök Gyürky István hely. Jeszenszky György ág. Ragályi Ferenc hely. agensek, s bemutatják a sérelmeket, s a szakolcai ágostaiak kérvényét, hogy az inquisitióban a tanács által akadályoztattak. — Ezek után a kérvény olvastatott, s ez apr. 2. és következő napjain folytattatott. —

felolvastatásoknak vége lévén, a catholicusok azt kívánták, hogy speciálítások hordattassanak fel.

Mondhatták a mieink, hogy a közgravamenek eligazítottván, azzal a különös esetek is eligazittatnak; mondhatták, hogy nem jó volna ezeket feszegetni, mivel abból nem egyéb következnek a haragos felgerjedéseknél; mondhatták, hogy a különös eseteknek öszveszedése, investigatioja felette hosszú időt kívánna. Mindezeket mondották, de a katholikusok kívánságának meg kellett lenni. Melyhez képest ágenseink kedvezni akarván, sok fő emberek nevének, a csupa factumokat irták le és csak az 1715-től fogva a commissio kezdetéig elvett templomokat 140-re számlálták. No, de ez sem tetszik; circumstantialis előadást kívánnak. Megteszik ezt is ágenseink, még pedig tagadhatlan próbák mellett, és ekkor azt kérik: hogy mivel a dietaliter rendelt commissió végződéseig ő felségének pátense szerint mindeneknek in statu quo kellene maradni, az említett templomok pedig nem maradtak régi állapotjokban, tehát a commissió adja vissza azokat előbbeni uraiknak. Felelték a királyi commissáriusok. „Az, a commissio-nak hatalmában nincsen.“ Viszont mondták ágenseink: „Legalább hatalmában vagyon a commissiónak megvizsgálni azt, törvényesen-e, vagy törvénytelenül foglaltatnak el templomaink? határozza hát azt meg és az ítéletét felküldvén, kérje az uralkodótól a templomok restitutióját.“ Ebből sem lett semmi is.

Még eddig csak magok bajlódtak a mi ágenseink a kedvét nehezen tölthető commissióval, amikor részszerint az ő többszöri sürgetéseikre, de főképpen ő felségének 16-a Maii 1721. költ parancsolatjára a clerus részéről két papi plenipotentiariusok és egy Hrabovszki nevű agens, vagy prokátor negyed-magával 21-a maii anni citati és így harmadfél hónapra a compositio terminusa után a sessióban megjelentek. Beadták contradiction kezdődő instantiójokat, egyszersmind a clerus nevében declarálták, hogy azzal a catholicus secularis status mindenekben megegyez.

Ez a declaratio és még a királyi patensnek, (mely a cle-

rus megjelenését sürgeti vala) ezen szavai: *Ut partes contravenientes, ad repraesentationem, repraesentandorum admoneantur*, kérdést támasztattak a mieinkkel: „Kik volnának azok a partesek?“ A secularisok nem akartak lenni, nem is lehettek a papság *contradictio*-ja miatt, mely még a *commissiora* is kiterjedt, sőt a vallás oldalán által minden *dietabeli resolutiokat*, diplomákat reánk tartozó országos végzéseket örömezt felforgatna, melyet a világi *cath. urakról* hitelesen fel nem tehetni. A kérdésre hímeztek-hámoztak a *katholicus commissariusok*, kérték őket eléggé az *evangelicusok*, hogy akár szóval, akár irással deklarálják magokat, de nem cselekedték, és a *clerus* csak maga állott a perben. Mi az ebből reánk jöhető igen veszedelmes következesek megelőzésére nézve, a nehézséget a királynak bejelentettük és kértük annak eligazítását. De ő felsége hallgatással felelt. A *contradictio* mellé tett *instantiájában* a *clerus* *mocskolódik*, *szidalmaz*, *apostatáknak*, *infamisoknak*, *haeticusoknak*, *seductoroknak*, *törökök barátinak* stb. nevez. *Augustinusból*, *Bernardusból* mutogatja a *compelle intrare-t* — & *eliminationem nostri non tantum intendit sed postulat pariter ac adurget*. A mieink a nyomattatás alatt levők szokása szerint csendesebb ugyan, de elég hangos híron felelnek; egy girával sem maradván adósok. Azonban ő Felsége kérdi: „ki kezdte?“ parancsolja, hogy az *efféléknek* békesség adassék. Ami *prókátoraink* a *commissiotól* engedelmet kérnek, melyet, mint *adgressusok* megérdemeltek; *commissariusaink* pedig annál is többet cselekednek, mivel a királyhoz felküldött *relatiójokból*, amennyire csak lehetett, minden *effélet* kihagynak.

A feljebb említett rendelése szerint a *commissiónak*, elkészítvén *prókátoraink* az *elszedett templomokról* szükséges *inquisitiókat*, és a *commissiónak* beadván, *deputatiót* kérnek, és nyernek azoknak a megvizsgálása végett: a mikor pedig a *clerus agense* *deklarálja*, hogy ő a *factumot* *elismeri*, de a *just* kész megbizonyítani, a *deputatio* eloszlik. Idő haladva a *clerus agense* mást gondol, és már *Pozsonyba* menvén a

commissio, a factumok ellen excipiál; mi ekkor ismét deputiót kérünk; húzódik, halasztódik annak kirendeltetése, és végre kereken kimondatik, hogy semmi sem lesz belőle, mivel a clerus agense azon megjelenni nem akar. A mieink ekkor egyebet nem tudván tenni, tenger meg tenger species factikat, sok pénzbe került inquisitióikkal együtt penes recepisso a commissiónak beadják, könyörögnek azoknak megvizsgálatásaért. De a már kihirdetett (1722) dietának elközelítése miatt a commissió végéhez közelit, a censura végképpen elmarad, melyet commissariusaink így akarnak vala megorvosolni, ha lehetne, hogy az udvarhoz küldött relatiójokban esedeznek a király előtt a felől; hogy azon instrumentumokat vizsgálat alá vétetvén, az azok szerint de omni jure visszajárando templomainkat, visszaadni parancsolni méltóztasson; — melyből hasonlóan semmi sem lett.

Az a kérdés: Valjon az utolsó diéta 30-a articulusán, és az abban citált soproni articulusokon kívül a feljebb előszámlált resolutiókat mindenek felett ama hires Leopoldinát a commissiónak a maga vizsgálódása és ítélete regulájaul kellene-e tartani?

(Folytatása következik.)

Közli Hoffer Endre.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

Egyháztörténelmi apróságok.

A.

E füzetek szerkesztője a Dévai Biró Mátyás élete és műveiről irt munkájában Dévai latin nyelvű műveiről, melyek „Disputatio de statu in quo sint beatorum animae post hanc vitam etc.“ címen jelentek meg, azt mondja, hogy előtte e műveknek három példánya ismeretes, egyik a m. kir. egyetemé, másik a debreceni főiskoláé, harmadik az ő birto kában.

Legelsőben is megemlítem, hogy a bécsi császári udvari könyv-

tárban is van egy szép példány, 21 W. 60 könyvtári szám alatt, melyet magam is láttam és használtam. Osztozom a szerkesztő úr azon sejtelmében is, hogy e műből a németországi könyvtárakban kell még pár példánynak lenni.

De érdekesebb az, hogy ezen egész mű, mind három részével, bevezetésével ajánló leveleivel teljesen, és — mint összehasonlítottam — egész hűséggel le van fordítva német nyelvre és kinyomtatva Ludovicus Rabus „Historien der Märtyrer“ című két kötetes nagy művének (Strassburg 1572) második kötetében.

E szintén elég ritka könyv meg van a bécsi udv. könyvtárban, és második kötetében a reformatio martyrajairól közöl sok részletes tudósítást. A magyar reformatio mozgalmait illetőleg például, sok nem érdektelen dolgot találunk e könyvben feljegyezve az eddig majdnem csak nevééről ismert Speratus Pál bécsi és magyarországi kalandos működéséről, bécsi pöréről, könyveinek és egyházi beszédeinek Budán lett elkobzásáról stb. a mikről másszor. — Most csak a Dévaira vonatkozókat akarom e könyvből megismertetni, hív fordításban közölvén azon előszót, melyet a szerző Ludovicus Rabus a Dévai műveinek német fordítása elibe tesz. (2-dik Köt. 564. lap.)

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Dévai Mátyás Magyarországból, Doctor.

„Említett Dévai Mátyásnak története először Veit Dietrich a Sebaldus-egyház prédikátora által latin nyelven nyomtatott ki Nürnbergben, midőn Idvezítő Jézusunk születése után az 1537-dik évet számlálták. Most pedig általam a leghivebben és legigazabban németre fordítottatott, és Istennek kiválasztott szent bizonyosságairól, hitvallóiról és martyrairól szőlő Historiámnak ötödik könyvébe tétetett, mint tanúságteljes vigasztaló és feljegyzésre méltó. Ezen Historiában a keresztyén olvasó rendben fog találni: Elsőben némely articulusokat, a melyek felől említett Mátyást Bécsben Ausztriában Faber püspök kikérdezte, az azokra adott feleletekkel együtt, melyek miatt ő mint eretnek említett püspök által elmarasztaltatott s egy ideig fogságban tartatott; (Vitus Dietrich urnak egy szép előbeszédével együtt.) Azután következik szép és Isten ígéjén alapuló megcáfolása némely csufságos káromló szavaknak, melyeket egy mezítlábos barát, Szegedi Gergely nevű, Mátyásnak tana és vallástétele ellen kibocsátott; keresztyén vallásunk némely nevezetes fő tételeinek bővséges, egészen keresztyéni magyarázata idefüggesztésével. Mind az általános épülésre és javulásra irányozva.“

Ezután kezdődik a fordítás, minden más megjegyzés nélkül.

Ezen Ludovicus Rabus — valószínűleg németesen Rabe, — mint a címlapon írja, evangelicus superintendens vólt Ulmban.

B.

A Registrum Bursae Cracoviensis Dévaira vonatkozó pár sornyi feljegyzésére következőket említem fel.

Míthogy ezen Registrum a krakkói egyetemi könyvtárban levő eredetiről Krakkóban a tudós Bandtke gondozása alatt ugyan, de a magyar nyelvet és neveket nem értő, és máskülönbem sem nagyon ügyes másoló által leírva, került Budán nyomtatás alá, mind a nevekben számos hibával, mind a másolásban több pontatlansággal bővölködik.

Az eredeti kéziratban épen Dévai neve után vörös tintával ez van írva: „Singularis, Nam egit Wittenbergae Anno 1530.“ Itt a másoló az értelem kieroszakolása végett változtatást tett. E sor alá más írással: „Hic Mathias pestem Lutheranam Vngaris invexit, homo peccati, et filius perdicionis.“ A nyomtatásban az Vngaris ki van hagyva, a peccati pedig perditusnak nyomtatva.

Megjegyzem, hogy Mathias de Dewa, Martinus de Kalmanchei és Joannes de Rivulo dominarum nevei nem csak egymás után, hanem egy írással is vannak írva. Míthogy mind előttük, mind utánuk különböző autograph beírások vannak, (mert a krakkói magyar Bursába — nem úgy mint gyakran az egyetemi matriculákba — nagy részben maguk a tagok irták be neveiket,) nem valószínűtlen azt következtetni, hogy e három ifju egyszerre írta be magát a Bursa tagjai közé, sőt talán együtt utaztak és érkeztek Krakkóba.

A Bursa Registruma nyomtatásbeli pontatlanságának példáiul felemlítem:

1-ső lap. Valachos puella után kimaradt e két szó: „fortasse bellum.“

2-dik lap. „Naadadh“ helyett tisztán Naadasdh.

3-dik lap. Nem „negligatis“ hanem „ne negligatis.“

3-dik lap. „Ancha“ helyett tisztán Andrea.

23-dik lap. E versben „Ulta viros tandem vastata fugit ab vobis“ ab vobis helyett a b w r b e.

34-dik lap. Thomas de Kisdoba után egészen kimaradt: „Martinus Simigiensis de Segesdino.“

34-dik lap. Nem „St. Debrenceny,“ hanem „St. Derenceny,“ tehát nem Debreceni, hanem Derencsényi.

36-dik lap. Nem Haky, hanem tisztán Chaky.

40-dik lapon is Erdősi neve mellé tisztán ki van írva: „de Zynyrwaralya“ nem pedig Zynyewaralya.

39-dik lapon a Kálmáncsehi nevéhez tett megjegyzésben nem functus, hanem defunctus olvasandó.

Ilyenféle pontatlanságokat csak futólag készült jegyzeteimből is még sokat lehetne említenem. Gyakran lényegtelen aprólékosságok ugyan, de egy nagy részben csupa nevekből álló, és különben teljes forrás-értékkel bíró műben az adatokra építőknél vagy feldolgozóknál gyakran zavart okozhatnak, anyival inkább, mert a Krakkóban tanult magyar ifjakról ezen Registrum tudósításain kívül vajmi keveset tudunk.

G. K.

Szabad legyen e becses közleményhez némi pótlékul a következő jegyzeteket csatolni.

1862 óta, amidőn Dévayról szóló művecskémet irtam és közrebocsátám, én is jöttem tudomására Dévay latin művei több fenmaradt példányának. Így pl. 1868. april havában Wallishausser bécsi udvari könyvtárosnak régi könyvekről szóló egyik Verzeichnissát vévén, s látván, hogy abban Dévay latin műve is, ólcsó árért kínálta, tüstént irtam, hogy küldje meg nekem, s egyszersmind legyen szíves megírni, hogy hol vette azt? A választ rögtön megkaptam, de már én elkéstem, mert Esztergom közelebb lévén Bécshez, mint Debrecen, Dr. Danko esztergomi képezdei igazgató előbb járhatott mint én; ő nála is van tehát egy példány és pedig az, amely a bécsi cs. udvari könyvtár doubletteje volt. E szerint ekkor két példány létezésének jutottam tudomására. — Majd egypár év mulva már néhai s vajha most is élő! derék ifju munkatársam Eötvös Lajos írta Pestről, hogy a magyar nemzeti muzeum könyvtárában is van egy példány s valószínű, hogy kerülni fog elő másik is. Nagyon hihető, hogy valóban jönnek elő példányok még másutt is, kivált miután hazánk némely nagy könyvtárai csak a legujabb időkben jöttek tüzetes rendezés alá. Hanem az aztán csakugyan szerencsés férfiú lenne, aki Szegedi Gergelynek Dévay irodalmi ellenfelének 1535-ben megjelent művét 2—3 példányban felfedezné; de úgy látszik, mintha még amaz egyetlennek tartott példány is elveszett volna, amelyet valaha Denis ösmert.

Rabus-t illetőleg is kell tennem egy kis megjegyzést. — Midőn 1861 nyarán Engelhardt schwabachi rektornak *Leben des Matthias Dévay des Reformators in Ungarn* című épen akkor megjelent művét olvasám, látva hogy neki oly forrásokat is kellett használnia, amelyek a mi irodalmunkban ösmeretlenek; — ez ügyben hozzá intézett kérdésemre Rabus gyűjteményét nevezte, mint amelyben Dévay latin művei is egész terjedelemben közölvék német fordításban. — Rabus művének, vagy inkább gyűjteményének címe, ez: *Historien der heiligen auserwählten Gottes Zeugen, Bekennern und Märtyrern zu diesen unsern letzten*

Zeiten. Két kiadása van, nev: Strassburg, 1554—1558, 8 Theile, 4 r. 1571—1572, 2 Theile, Fol. Igy írja Winer, Handbuch der theolog. Literatur. I. 754. II. 719. — Rabus 1524 ben született Memmingenben, hittudor s előbb strassburgi pap a Münsternél, azután ulmi superintendens vólt, s mint ilyen halt meg, 1592-ben. — Ezeket főleg azért említem, hogy ha a tisztelt olvasók Rabus említett gyűjteményére találnak, mentsék meg a végpusztulástól, mert reánk nézve is becses valami az.

A Krakóban tanult magyarok matrikulája pedig valóban megérdemlené, hogy Akadémiánk, szakértők által minél előbb lemásoltassa azt. Csudálni lehet, hogy eddig is elmaradt. Szerkesztő.

2.

Zoványi György tiszántuli superintendens levele Rádai Pálhoz, egyházi közügyekben. 1731.

Magyar édes nemzetünknek, igaz keresztyénségű professionknak elementumára született, élt és kivánságunkra élő nemes hazafiának, a mi Istenünkől kegyelmet, békességet, erőt, jó egészséget, hosszú életet szívesen kívánok.

Tekintetes Uram! Szent vallásunk mellett minden félelemnek, fáradásnak, tulajdon maga kötelességének, profusiójának megútálásával buzgó, szemes és nagyértelmű zelusát, nem csak hírül hallottam, hanem experimento kétszeri ezelőtt és mostan harmadszori sok hasznos dolgokkal teljes, hozzám expediált leveleiből megtanultam s veralt előttem amaz experto crede Roberto, nemzetünknek reménytelen tumultusiban ecclesiánk dolgaiban lőtt terhes sollicitudója levén ma is írásban nálam, melyet mikor olvassgattam néha-néha, ezzel tettem le: ex ungue Leonem!

Ennek előtte két héttel T. ifjabbik Komáromi György úr levélét vevén, írja Óklme, hogy kmetek intimatiójából (hadd éljek régi magyarságú stylussal, félre tevén amaz idegent: az úr) javaltatnék Espesrestekből lehető , melyben az Ekklezsiákban lehető Gravaminák colligáltassanak, a Superintendensség helyhez köttetessék-e, vagy személyhez, arról discourálhassanak. — A superintendens confirmatióról való consensus is colligáltassék, több ilyen dolgokról confirálhassanak: Én a kglmed böles intimatióját megbecsülven, mindjárt correntalist bocsátottam, punctatim minden szükségesb egyéb dolgokat is felteven communicáltam azután a mgos urakkal, de a zsinatlast épen nem javalhatják, a mint errefelé vannak a mi dolgaink, oly szemes erre az ember, hogyha kevés reform. ember in colloquio

Consistoriali discural is mingyárt conventicultumnak nevezik fenyegető dzéssel. Azért mindeneket elvégezhetünk Synodus nélkül is, communicatis cónsiliis, nem halászván amaz előtt: ut Evangelicae Religionis ministrorum concursus permittatur; in Act. Pest. Legkisebb s nagyobb dologban is kívánjuk az ansat kerülni, ne intricaltathassunk semmiben. A Superintendensnek nem bátorságos helyhez köttetni praegnantis ob causas. Ugy látom kk. is az Instantiának ötödik punctumában erre lépett. Az egész Superintendenciák kétféle való szakasztásában nem penetrálhatom hol forogna klmed elméje azért volna-e szükséges, hogy nagy levén a Superintendencia minden dolgokról hamarabb lehetne communicatio, vagy hogy egyrésze partiumból álló levén valami okra nézve ez ragasztatnék szorosabban Erdélyhez, ebben kívántam volna klmed elméjét világosan értenem. — A Superintendensség iránt való consensushoz confirmatiója iránt sollicituskodnunk, a mint által láthatom nem szükséges, látom klmed elméje is ott jár, bizonyly nagy kárunk következne abból, ha inspecie urgealnók azt Ő Felsége előtt. Sapienti pauca. Annak felette nem is impetrálnánk semmit, mint az Erdélyi szász natio, (mikor Lotharingus herceg Erdélyben való bemenetelekor adott Leopold Ő Felsége Diplomákat az Erdélyi Statusoknak) kívánta a püspökséget confirmáltatni már is nem impetrálhatta, hanem mansit in Stato quo. Professiója ellen esnék Ő Felségének más vallásút investitúrán. Denique az örmény és oláh püspökök jaj mely nagy költséget tesznek olykor! ergo elég leszen nekünk, ha ama kérésünkre: Liceat nobis habere Superintend. ezt vehetjük resolute: Liceat. Fellyebb kell vala irnom, a mi privilegiumaink, pecsétes leveleink, Diplomaink, melyek adattak az Erdélyi Fejedelmektől; u. m. Armalisok, Exemptfonalisok, a Tiszán sőt azontúl is Bereg felé hatnak ki, eshetnék nagy confusió azok iránt, in Divisione Superintendencie. A. L. R. C-től emanált punctumokra való Resolutiója, vagy is inkább kérelme, és instantiája a mieinknek, bölcs, szép stylusú, szükséges és kívánatos hasznú lenne, ha megnyerhetnők. Interim minekelőtte másokkal is communicálnám, (mert ezeket nagy hirtelenséggel várt obrutus curis irom) úgy tetszik, hogy teljességgel semmi modificatiót nem kívánnék in puncto 8-a Ő Felségétől, hanem csak az Ő Felsége lelkét kötném azon Soproni Articulusnak adott hite szerint való megtartására, mind az Innepek iránt, mind a mechanicusoknak professiójokból való absentatiójok iránt, mert szörnyű taxára nevedeknék az, elannyira, hogy elkelletnék bújdosni a mesterembereknek, céhjük és hazájok mellől. Kérjük mi absolute sine modificatione, s várjuk az Ő Felsége kglmes Resolutióját. A több punctumokat sem kellene, (ha lehetne) modificálni, mert mind a visitatió, mind a matrimonialis caussákban történhető appellatió veszedelmes. Minél sebtbben közlöm a

méltóságokkal, Seniorokkal, és akikkel illik ezeket. Sőt Erdélyben is átadom mind a méltóságoknak, mind a klérusoknak, lássák, mi mikkel küszködünk, és ha mi jó értelmet onnan is vehetnék, legottan feladom. Az hosszú levélnek a vége megbizonyítja amaz közbeszédet: beszél-beszél a Barát, de alamizsna a vége; haec sunt sale. Jól tudjuk eddig tett sok expensait uram kglndnek, e mellett jutalmat kívánó terhes fáradtságait agnoscáljuk; azért nem is kívánhatjuk, hogy szüntelen való költségtétellel exhauriálják magokat, a mi méltóságaink, és az úr is. Gondom leszen azért currentalisomnak sokfelé való bocsátásával admatúrálnom, ha mit colligálhatnék, a pénz nélkül vesződő tartományokban.

Tegnapelőtt levén mgos Veselényi István praesidens ur Ő exellentiaájával, emlegetvén klmednek fellyebb megirt Intimatióit hozzám, erőssen kére Ő exja, hogy juttassam kegyelmedet olyan ismeretségébe, hogy tarthasson kgldele literarium Commerciumot; én azt az útát javallám, hogy akár én általam, akár mások által levelét dirigálja Tekint. debreceni bfró úrhoz, a minthogy ismeretes is Ő exja Tekint. Maróti úrral, és ő kglme, vagy Tekint. Baranyi Mihály úr (nem kétlem semmi-ben) lesznek munkások a levél által adásban, nem postán, hanem ottan ottan felfelé való expeditiók alkalmatosságával, és igen kéreti is általam az urat, mint másszor is irtam vólt, hogy Ő exjával correspondentiát tartani maxime in Religiosis ne graváltassék. Coeterum ajánlom Tekintetes uramat jó Istenem gondos őrizete alá, maradván köteles szolgálja Zoványi György m. k.

Zilah 27. Juli. 1731.

3.

Radai Pál levele Baranyi Mihály debreceni főbiróhoz egyházi közügyekben. 1732.

Bizodalmas jó akaró uramnak, ajánlom készköteles szolgálatomat.

Minekutánna ellátnám, hogy hosszas haszontalan tanácskozásink után is, az fennforgó Superintendentiák állapotjában a sok egyenetlenségek miatt semmire sem mehetünk, tartván attól, hogy az utolsó büntetés nagyobb ne legyen az elsőnél, a sok hallgatás és veszedelmes cunctatio után, legtanácsosabbnak itéltem, hogy mivel az első írásbeli munkám közöttünk mindenütt circulálódott, kivált pedig az 5-dik punctum iránt senki ellenzést nem tett, legalább annak számát, (a mint ott projectáltatott) a F. udvarnak beadjam és az által tandem, az első instructiót megtegyem, a mint is evégre Bécsben felmentem, és Locis is debitis azt véghez vittem, holott is holmi szükséges circumstan-

tialis dolgoknak végére menvén az aperturát elkezdtem, melyszerint ezentúl recto pede folytathatjuk dolgainkat. Mivel pedig azt másrésztől is igen sürgetik assecuratiót kellett tennem, hogy a munkát admaturálni kívánjuk, és jóllehet sok akadályaink vannak, a melyek eleve való orvoslást kívánának, mindazáltal avagy egyesek in statu quo a Superintendentiáink állapotját beadni el nem múlászjuk.

Jelentem a több difficultások között, hogy mivel a partium-beli vármegyék dolga actu most folyt az Udvarnál, tudniillik ide maradnak magyar-országhoz, vagy in omnibus Erdélyhez replicáltatnak, és ezen okból állandó rendelést az ott levő ekkléziák iránt nem is tehetünk, annyival is inkább, hogy a Soproni Diabetabeli articulusok nem is tehetek ezekről rendelést, úgy tetszett mgos vice Cancellárius urnak azon Questióra felelni, hogy hic et nunc in Stato quo hagyhatjuk, és azon okból az ott levő Ekkléziákat a mostani Superintendencia alatt be is adhatjuk, könnyű levén azután is ha hogy az erdélyi Gubernium alá visszabocsáttatnak az oda való Püspökséghez incorporálni. De hogy több ily hasonló előfordult difficultásokat most elhallgassak, és célomra síessek, felvan adva, és keménydn parancsoltatik, hogy mentül hamarébb lássunk dolgainkhoz, és amely Feleletet a tudva levő punctumokra kívánunk tenni, ezt legalább új esztendeig beadni el ne múlászjuk, szükséges pedig azok iránt ily rendelést tenni a mint következik:

1) Valamennyi Esperestség van a Püspökség alatt, és annak hány ekkléziái legyenek, nevezetesen consignálni kell filialisival együtt, annotalván egyszersmind melyik vármegyében, vagy Districtusban legyenek.

2) Megkell vizsgálni és fel is kell jegyezni ha netalán az 1687. posoni gyűlés után valamelyek elfoglaltattak volna.

3) Szükséges az olyan Ekkléziákat is jegyzésbe venni, a hol actu nem foly az exercitium, sőt ellenben catholicus Plebanus alatt vannak, de ellenben a nép vallásunk részéről számosabb.

4) Ezeket notatióba vevén, nem szükség hic et nunc a választott püspököknek a F. udvarhoz felfáradni, hanem minden Püspökségből egy deputatust kell rendelni a ki által a Püspökség Conscriptója felküldessék; de szükség e mellett:

5) Hogy úgy induljon, hogy a jövő Sz. Tamás napjára ide Pesth vármegyébe jöhessen Pécelre, holott a Concursusnak helyét megfogja érteni, melyszerint a püspökségek Conscriptióját rendbe vehessük, és egy modalitással oda fel praesentálhassák, a mely végre szükséges Álbát hozni a püspökségbeli Notáriusnak

subscriptiója és pecséte alatt, hogy arra a mint rendben vétetődik lehessen felírni, és azon móddal exhibeálni, a több punctumokra való munkával együtt.

Ha ezek ily móddal és renddel elkészülhetnek tanácsos volna ugyan, hogy a lutheranus atyafiakkal együtt lehetne folytatni dolgunkat, de aligha előbb nem fognak járni, mert már a követeiket is elrendelték, mindazáltal in illo casu el van rendelve, hogy egy-két emberünk Győr tájáról hozzájuk applicáltassék, kik az punctumokra való generalis Feleletet kegyelmes urunknak Ő Felségének in Solemni Audentia praesentálják, a mely végre az 5-dik punctumra csak in genere leszen felelet a Superintendentiák numerusával oly reservata alatt, hogy különös munkát fogunk bővebben beadni, annak circumstantialis descriptiójáról, és így ha a felyül designált időre találna is maradni az részünkről való ezen követség; nem sok hiba és praejudicium lenne benne.

Coeterum szükségesnek itélem azt is tudtára adnom kgldek, hogy az particularis Abauj és Zemplén vármegyei independens Senioratusoknak állapotát előhozván, odafel azt kívánják, hogy azok is Superintendentia alá foglaltassanak, mely iránt jóllehet magam is irtam némelyeknek, de ha klméd is a parte sürgetni fogja: jól cselekszi.

Mindezeket és kivált a proportiónak állapotát jó rendben vehetük volna, ha az minapi projectalt csáti concursus félben nem ment volna, mindazáltal most is odafel reservaltam az iránt magunknak facultást, hogy nem obstante eo, ámbár beadjuk is most a Superintendentiák Conscriptióját, de azután is abban fáradozni el nem mulatunk.

Igy értvén azért ezeket, kgldek kérem ne terheltelessék circa praemissa oly dispositiót tenni, hogy a megirt mód szerint véghez mehessenek, és ha új difficultás támadna is kgltek között, bízvást tudósítson, hogy amennyire kitanúlhattam odafel a dolgokat, azok szerint szükséges választ is tehessek, a mint is ezekről imide-amoda, a hová kívántott tettem szükséges notificatiókat. Ir reliquo kívánván, találja levelem friss jó egészségben kglmedet, maradok kgldek, Jóakaró köteles szolgálja Rádai Pál m. k. Pécel 22. Novembris 1732.

T i t u l. Perill. Groso Dno Michaéli Baranyi Liberae Rgae Civitatis Debrecinensis Judici Primario (Pleno tit.) Domino mihi colendissimo. Debrecen,

4.

Morice Vilmos levele Londonból, a debreceni főiskola tanáraihoz az ugy nevezett angol alapítvány ügyében.

Londini 10-a Julii 1787.

Viri Reverendi!
et Fratres dilecti!

Nuper epistolam vestram datam mense martii postremo cum gaudio accepi. Ob hanc praecipue caussam, quod de rebus vestris bene actis, Consiliisque in Ecclesia administranda fauste feliciterque mutatis, et vestris calamitatibus, et persecutionibus jam remissis, me Certiorem fecistis, ita, ut nunc nihil obstet, quin pace, et requie in patria vestra recuperata frui vobis liceat, et doctrina et pietas sine ulla intermissione in universitate vestra floreat, et abundet.

Mandata vestra exequi diligenter conatus sum. Et tandem libros omnes a vobis memoratos (nisi marmora arundeliana et geographicos, quos frustra quesivi) — magno sane pretio emptos, fidei mercatoris commisi, qui brevi tempore ad vos transmittet in cista ad honoratissimum Dominum Baronettum R. M. Keith inscripta, quam Vester Agens Samuel Nagy ab illo iterum accipiet. In qua cista etiam statum rationumstrarum pecuniarum ab anno 1780 transcriptum invenietis. Ex quo apparet, quod ex summa Capitaii usque ad 1300 libras (sterling) aucta, et foenore inde proveniente, restaret vobis debitum librarum sterlingicarum 208. 13. 11. — Sed cum summa pro libris impensa subtracta fuerit, restabunt solummodo librae 193. Quam summam capitalem hoc die argentario Domini Murray Keith a me commissam, iterum ab illo recipietis. Haec clarius in charta scripta inclusa apparebunt. Hoc volo, ut credatis me in vestris negotiis occupari, et omnia officia benevolo animo exequi paratum semper fore. Sum enim vobis devinctissimus.

Guilielmus Morrice

D. D. Secretarius Societatis Venerandae pro
evangelio apud exteros promovendo.

K ü l c i m :

Reverendo viro Nicolao Sinai, ceterisque Collegii Debrecinensis professoribus in Hungaria.

Simai Mező István irataiból.

Közli Keszi Hajdu Lajos.

5.

Emlékezés a magyar protestans gályarabokról a jelenkori helvét irodalomban.

E folyóirat t. szerkesztője által figyelmessé tétetve a csak nem rég elhunyt zürichi lelkipásztor, Mörlikofer „Az evang. menekültek története a Svájcban“ c. művére (Geschichte der evangelischen Flüchtlinge in der Schweiz von Dr. J. C. Mörlikofer. Leipzig, Verlag von S. Hirzel. 1877.), annak a magyarokról szóló cikkét (pag. 162—167) jónak láttam nyelvünkre átfordítani s e folyóiratban közleni. Adatainak nagyobb része ismerős előttünk, sőt sokat jobban tudunk mi, mint szerző, de lehetnek e közleményben egyes érdekes, általunk eddig nem ismert adatok is s ezek igazolják e közlemény kiadását. A munka 437 lapra terjed, legnagyobb része a francia waldens menekültek történetével foglalkozik, kevesebbet beszél már az angolokról, s a magyarokról annyit, mennyit közleményünk nyújt. Többet legalább, a mint a munkát átlapoztam, nem találtam rólunk. A cikk így hangzik magyar fordításban:

Ezen időben az evangélikus köztársaságiaknak új gondokat és áldozatokat okoztak a franciák és piemontiak mellett az üldözött magyarországi hitsorsosok, kik 1672-től kezdve amazokkal együtt a nyilvános esedezésbe fölvétettek. 1674-ben, Január 16-án az esztergomi érsek által 250 ágostai és 57 helvét hitvallást követő hitszónok Pozsonyba idéztetett és csak katolikus bírák által lázadással vádoltatott s halálra, jószágvesztésre s megbecstelenítésre ítéltetett. A császár azonban nem ragaszkodott a halál-büntetéshez s az elítélteknek választást engedett önkéntes száműzés és önmegbecstelenítés között. A legtöbb ágostai hitvallásu egyházi és iskolai szolga megbecstelenítő reversális alájegyzése által mentette meg magát. Állhatatosabban viselték magukat a reformátusok, kik, kevéssé levén a német nyelv birtokában, nehezebben boldogulhattak volna külföldön s megtagadták a megbecstelenítő irat alájegyzését. Csak kettő jegyezte alá közülök, de egy sem vándorolt ki. Kezdetben különböző fogházakba osztattak szét a szenvedők, láncokba verettek s a legalacsonyabb szolgálatokra kényszerítetttek. A buccarii várban az ádriai tengernél mindnyájan ugyanazon tömlőbe zárattak, hol nyolcvan napon át nem láttak sem napot, sem holdat és tizenöt napon át kenyeret. A mint Spanyolország a császári örökös tartományokban katonákat toborzott, hogy Siciliában elfojtsa a lázadást, 41 ezen egyházi és iskolai tisztviselők közül gyalog és bilincsekbe verve Triesztbe kísértetett, hol kifosztották őket s fejeiket kopaszra borotválták. Innen gyalog hurcoltattak Olaszország közepén át, és istállók-

ban s rosz börtönökben éhséget és szomjat szenvedtek, úgy hogy négy, utközben a fáradalma alatt leroskadt, három pedig elfutott. A többi harminc 1675, május 8-án Nápolyba ért, hol fejenként 50—55 skudiért eladattak, gályákra hurcoltattak s török rabszolgákkal és gonosztevőkkel együtt az evező-padokra kovácsoltattak. A boldogtalanok nyomorukban hű részvétre találtak Weltz György és Filep német kereskedőknél, kik minden három nap fölkeresték őket s eleséget hozattak számukra. Hogy a szegényeket pénzzel és ruha-darabokkal elláthassák, megajándékozták a porkolábot és megnyerték Stahrenberg tábornokot. A foglyok kéréselevelet küldtek nápolyi hitsorsosaihoz s a Báselben székelő holland ügyviselőhöz. Különösen közbevetette magát Nürnbergi Zaffius Miklós orvos Velencében a svájci, holland, angol és német egyházi hatóságokhoz irt levelei által, mire Heidegger Henrich zürichi és Turettini Ferenc genfi tanárok meleg részvétükről tettek tanubizonyságot. Erre Weltz György az alkirálynál vetette magát közbe és mindenik fogolyért száz arany váltság-pénzt ajánlott, de hiába. Hamar arra megjelent Nápolyban a holland hajóhad Spanyolország segítségére és Ruyter admirál, Heidegger és Weltz közbenjárására, a magyarok szabadon bocsátását követelte, most aztán rá szánta magát a törvényszék, hogy a foglyokat ártatlanoknak nyilvánítsa és szabadon bocsássa. 1676, február 11-én vették át a holland hajóhad tisztjei és hitszónokai a gályákról a lelkészeket és tanárokat. Zsoltár-éneklés közt vettek ezek búcsut az evező-padoktól és a láncoktól, és dicséneket zengve léptek a holland admirál-hajóra. Ruyter azon üdvözlettel fogadta őket, hogy „minden győzelmei közül egy sem okozott neki annyi örömet, mint Isten ezen szolgálinak megszabadítása.” Legközelebb megengedé, hogy Weltz ruházza fel a megszabadítottakat. A bécsi holland követ fáradozására a császár megerősítette a szabadon bocsátást.

A Svájc, mely oly meleg részvéttel járt közben a magyarok kiszabadításaért, most is kész vala a megszabadítottakról gondoskodni, azokat elszállásolni s azért az evangélikus városokban pénzgyűjtés indított meg azoknak Svájcba való utjokon fentartására. St. Gallenbe megérkezve, Dr. Wegelin által beszéddel fogadtattak a magyarok. A mint a 30 sokat próbált férfiú 1676, május 20-án Zürichbe érkezett, Hospinian Rudolf káptalani igazgató üdvözölte őket először. Azután Heidegger J. Henrik tanár fogadta őket latin beszéddel a kanonokok szobájában. Az üdvözlésnél jelenlevő Zürich városi lelkészek és tanárok a szegény hontalanok közül kettőt-kettőt azonnal haza vittek magukkal, s csaknem másfélévi ott tartózkodások alatt díjtalanul maguknál tartották őket szálláson és kosztón. A kevés, mit a magyarokról Zürichben való tartózkodásuk alatt tudunk és névszerint az emlék-mondások is, melyekkel nemes lelkű gazdáiktól búcsut vevének, kedvező benyomást

tesz és azt mutatja, hogy jó emléket hagytak hátra, bár egy közülök, a többinek szégyenére és bánatára, nemes lelkű gazdája házában elkövetett testi vétsége által azt keserű hálátlansággal jutalmazta meg. Hosszú fáradozások után, hogy protestáns országokban menhelyet találjanak, a magyarok egyik fele Hollandiában, a másik különböző német vidékeken talált szállást. A búcsuzásnál, 1677 őszén, Séllyei István, Alsó-Magyarországon a pápai reformált egyház volt lelkésze s azon vidék Superintendense, tartott beszédet az összegyűlt eddigi jóltevőkhöz, melyből következő közlést adjuk: — — — „A mint a nápolyi gályákon láncokkal valánk az annyira keserű és kegyetlen evező-padokhoz kötözve, ti vigasztaltatok kegyes jóltevők általi gondoskodásokkal mindenfelől és gyakran bennünket. Ti voltatok az elsők, kik a köztársaság tisztelt református községeknek a legnagyobb szorgalommal ajánlottatok ügyünket. A mint még a gályákon fogva valánk, ti indítottatok adakozást a városon kívül és belől. Ti ösztönöztetek másokat is bőkezűségték által, hogy velünk kegyesen jót tegyenek. A mint várostokba jöttünk, mint Isten angyalai vettetek föl bennünket. Ti osztottatok ki kettőkettőt közülünk, tizenöt szálláson lelkészeknél és tanároknál s nagy szivességgel asztaltársakul rendeltetek el. Ti nem szégyenlítették bennünket a fogság és a gályák szennyétől megtisztítani és sebeinket s ütéseinket mosogatni; ti láttátok el a betegeteket orvosokkal s nem engedtetek, hogy kölcsönzött pénz híjával legyünk. A mint a mieink két szakaszban a hollandi országrendekhez s a birodalom evangélikus fejedelmeihez utaztak — a végből, hogy ezek járjanak közbe a császárnál, hogy helyeztessünk-vissza tizennyolc év után a templomokba, melyek közül ötszáz elvétetett tőlünk, ti láttátok el mindkét társaságot elegendő útipénzzel. Ti tartottátok a többieket ezen napig, egy éven és öt hónapon át. Ti rendeltetek nyolc férfit, négyet a tanácsból és négyet a káptalanból, gondozásunkra és ápolásunkra. Egy nagy pénzgyűjtés mellett még a három nagy ünnepen is adóztatok. Egynek a hibájáért nem lakoltattatok meg a többit. A velencei kereskedőknek, kik váltságdíj, ruházat és eltartás fejében több, mint ezer tallért adtak ki, a többi köztársaságiakkal együtt azt visszafizettétek és ösztönzésünkre Z a f e n Miklós orvost, ügyünk előmozdítóját, 100 arannyal jutalmaztátok meg.“

De nemcsak Zürich, hanem az egész evangélikus Svájc a leg-élénkebb-részvétet mutatta a magyar hitszónokok irányában. Az 1677, december havi evangélikus értekezleten az egyetemes számadás következő adakozásokat tüntetett föl a magyarországi prédikátorok javára: Zürich 4733 forint (ide tudva Wintherthurt 280 és Steint 100 frttal,) Bern 3600, Glarus 200, Bâsel 1000, Schaffhausen 700, rajnai Appenzell 367, St. Gallen 1108, Mülhausen 250, Biel 90, Neuenstadt

180, Genf 1800, Neuenburg vidéke 1032, Neuenburg tanácsa 600, a neuenburgi prédikátorok 180, Frauenfeld 100, Rheinthal 118, Toggenburg 85 forint: egészben 16,146 forint, 23 schilling, 8 fillér. Ebből a férfiak kiszabadítására fordított 2257 forint, tartásra és utazásra 6723, készpénzül maradt 7166 forint. Ettől kezdve az evangélikus magyarok az evangélikus Svájcban részvevő barátokra és segítőkre tááltak és azzal szoros összeköttetésben állottak, nevezetesen az evangélikus Svájc gondoskodott az ifju magyarok lelkészi hivatalra való kiképzetéséről, Angliával, Hollandiával és a német reformált egyházakkal való összeköttetésben és azok segélyével. Ettől kezdve Zürichben három tanuló magyar tartatott el egyenként 102 tallér évi stipendiummal s az elutazásnál mindenik tanuló 30 tallér viatikumot kapott. Bernben négy magyar egyenként 144 tallér évi stipendiumot kapott, megérkeztük alkalmával mindenik 94 tallért könyvekre és ruházatra s tanulmányaik végeztével 30 tallér viatikumot. Genfben két magyar egy teljes öltözet ruha mellett évenként 180 tallért kapott, s elmenetelük alkalmával 5 louisdort viatikum gyanánt. Bâselben két magyar vétetett föl az Erasmianumba szabad lakásra és kosztolásra. Ezen szoros közösség végett, mely egyes esetekben magyar egyházközségek vagy egyesek javára tett segélynyújtásokban és jótékonyágban mind ujra nyilvánult, nevezi magát Magyarország református egyháza mind e mai napig helvét hitvallásának és magyar tanulók ujonnan ismét látogatják a Svájc evangélikus főiskoláit.

J e g y z e t. Források: Zürich városi könyvtár: külföldi vallási ügyek 1674–1688 I kötet. Kézirat B. 189. Ugyanott: Adalékok a Ruyter admirál által a nápolyi gályákról megszabadított s Zürichbe fölvelt magyar lelkészek történetéhez. Kézirat H. 272. — Köztársasági végzések. — Bâsel városi államlevéltár: Gyűjtések az elüztött hitsorsosok javára. 1676, nov. 6-án a magyarországi evangélikus prédikátorok részére: Münster 1428, Sz. Péter templom 503, Sz. Lénárt templom 300, Kis-Bâsel 130, francia templom 110, a vidéki hivatalnokoktól 88, összesen 2561 font. Dr. Horner Jakab zürichi főkönyvtárnok birtokában van egy festvény a két legtekintélyesebb magyar prédikátor, Sellyri (Séllyei) István és Harsanie (Harsányi) István képeivel Meyer Konrádtól. Hasonlóképen a Zürich- városi könyvtárban.

Közli Csiky Lajos.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország. Hoszbach ügyének vége. — Hatósági segítség a lelkeszi fizetések behajtásánál.

A Hoszbach ügyét eldöntötte végre az evang. egyházi főtanács, és pedig oly értelemmel, hogy a Szent Jakabról nevezett gyülekezet papjává történt elválasztatása, ahol t. i. ama botrányos, reformeres vendég-predikáziót tartotta, egyáltalában meg nem erősítettett, sőt egyenesen meg sem misítettett; mostani gyülekezetében azonban meghagyatott Hoszbach, minthogy ott semmiféle botrányról magát meg nem jegyeztette. Emiatt sokan elégedetlenek az ítélettel, akik t. i. azt kívánták volna, hogy Hoszbach általában fosztassék meg a papi hivataltól, vagy legalább szigorú fegyelmi eljárás indíttassék ellene. Egyébiránt az egyházi főtanács is erőlyesen megfeddette Hoszbachot s ki-mondotta, hogy aki a szentírásnak hit és erkölcs ügyébeni szabályzó és döntő tekintélyét, Istennek csudatévő hatalmát s a Krisztus istenségét tagadja, az nem áll többé a bibliai keresztyénség alapján s az ilyen ember az evangélikus templomok szószékein meg nem tűrhető stb.

Nem sokkal ez előtt a porosz országgyűlésen egy interpellázió folytán szóba jött, hogy vajjon tartoznak-e a világi hatóságok, szükség esetén hatalom-karral is behajtani a papi fizetést? A miniszter egy-két elvtársával jóformán tagadni kezdette ezt, de Kleist Retzow tekintélyes protestáns képviselő kegyetlenül sarokba szorította őket. Mondá a többek közt: ha az állam biztosítja és megadja a szegényebb papi hivatalok számára a fizetés felét, következik hogy a nép is köteleztetve legyen megadni azt, ami tőle telik. A paraszt ember nem szeret fizetni, hacsak nem muszáj, s ha végrehajtás nincs, az fog következni, hogy a gazdag de fősvény emberek egy garast sem fizetnek s az államnak fog-nak terhére válni. stb. A miniszter erre csak annyit felelt, hogy az ő nyaka most fáj; nem tud beszélni. Egy másik fő hivatalnok minden okoskodásaival is csak oda lyukadt ki, hogy néha magoknak a papoknak az érdeke kívánja, hogy végrehajtás ne legyen. Ezt is visszaverte Kleist, kimutatván, hogy ez semmi egyéb, mint a lelkeszeknek az egyedül helyes törvényes alaprólí letaszítása, s a legvastagabb kormányi önkény és gyámkodás alá vetése.

Franciaország. A ref. egyház népessége. Theológiai intézetek. Protestáns katonák lelki gondozása. Egyházi érdekek a világhiállításnál.

Franciaországban, a legközelebbi népszámlálás szerint összesen 608 református lelkeszi állomás volt, tehát csak mintegy 20-al több mint magában a tiszántuli ref. egyházkerületben van. Sőt miután Franciaországban 50—60 rendes lelkeszi állomás, a lelkeszjelöltek hiánya miatt, rendszerént üres, a tiszántuli ref. egyházkerületben pedig a segéd lelkeszek száma folyvást tehető 60—80-ra: látni való, hogy a református lelkeszi ügyének száma, egyenesen több e kerületben, mint magában az egész Franciaországban. Mit mondjunk már most arra, hogy ez a franciaországi ref. egyház, nem értve is ide a helvét és más

francia reformátusokat, komoly tudományos folyóiratokban, heti lapokban, teológiai tudós művekben, népszerű nyomtatványokban, egyházi társulatokban tiszerte is, sőt hasonlíthatatlanul gazdagabb, mint a mi egész országos ref. egyházunk?! Hanem az igaz, hogy gyarló prédikátori, búcsuztatók stb. dolgában, mi a francia sőt mindenféle református hitfeleinknek s paptársainknak huszárosan elibök vágtunk. Az is igaz ám, hogy oly jeles és kitűnő vagyonu gazdák, mint amilyenek a magyar református papok között néhol találhatunk, francia tisztársaink között nincsenek; de nincsenek aztán ott folytonos nélkülözéssel s véginséggel küzdő papok sem oly számmal, mint nálunk; mert őket az állam rendszeresen segíti, — s vajjon mi mégis az oka, hogy a franciáknál is kevés az újabb időkben a teológiai tanulók száma? Az újonnan felállított párisi fakultásnak csak 21 hallgatója van. Némelyek emiatt európaszerte az orthodoxiát okolják, de alaptalanul, mert hiszen ott van Hollandiában az orthodox Utrecht, több mint 200 theologus hallgatóval, míg a modern Leydennek csak 41 van; a hasonló Heidelbergből pedig csaknem teljesen elpárologtak a tanulók. — Igen helyesen gondolják a francia reformátusok, hogy a fényes de annál drágább fővárosban Párizsban lévő fakultás mellett folyvást fen kell tartani az egyszerűbb, de olcsóbb Montauban-ban lévő is.

A francia protestáns katonák a legszorgalmasabb lelki gondozásban részesülnek. Minden gyülekezetből be kell küldeni, hogy kik vannak onnan a hadseregben s melyik zászló-aljban. E sorozat minden évben kinyomatik s a helyőrséggel bíró helyekre, az ottani prot. lelkészek megküldetik. Az egész ügyet egy központi tábori lelkészeti rendszeres hatóság intézi Párizsból.

Az evangélikus szövetség londoni bizottsága, a párizsival egyetértőleg elhatározta, hogy Párizsban, a világkiállítás palota mellé egy terjedelmes, mintegy 500 emberre való terem építtessék avégre, hogy ott, a világ különböző részeiből való evangélikusok találkozhassanak s egyházi tárgyak felett eszmét cserélhessenek.

Ausztria. Evangélikus iskolai ünnepély Prágában. Egy kis tanulság nekünk.

A jelen év elején a prágai német evangélikus gyülekezet, kettős iskolai ünnepélyt tartott, t. i. ötven-éves jubileumát saját felekezeti iskolájának, amely 1828. január 1. nyitott meg és ezen iskola tanítójának Schmidt urnak, aki az említett naptól kezdve viseli hivatalát. Eleinte csak száz forint évi fizetése volt; sokat szenvedett, nélkülözött, de azért még is szolgált híven s most kivált, igen becses és kedves ajándékokkal látta hűségét megjutalmaztatva. Ő Felsége az arany érdem-keresztel ékesíté fel őt. — Folytonos küzdés volt az iskola élete is. Eleinte a legszerűebb kezdetleges elemi fokon állott; ámde hat év múlva tekintélyes parókiális iskola lett belőle s mint ilyen szépen virágzott egészen 1869-ig, amidőn a „szabadelvű“ azaz, hogy római katolikus szellemű és irányú iskolai törvény következtében, ez is jelentéktelen privát iskolává sűjvedt. Nagy erőfeszítések s áldozatok folytán azonban 1871-ben ismét visszaszerezte a nyilvánosságot és pedig

határozott felekezeti jellemének szigorú fentartása mellett. Az iskola kitünő jeles volta minden oldalról el van ösmerve. — Ezen gyülekezet, amely csak 2000 lélekkel bír, fentart egy rendes és egy segéd lelkészi s négy rendes tanítói állomást.

Okulhatnának ebből hazánkban, azon leginkább városi református gyülekezetek, amelyek még a legújabb időkben is, úgy látszik főleg a szegénység örve alatt, nem tartózkodnak feladni saját felekezeti iskoláikat, vagyis az illető szülék, nem restellik ellökni maguktól azon fenséges jogot és kötelességet, hogy gyermekeiket saját vallásuk szelleme és elvei szerént taníttassák és neveltessék. Merőben üres frázis az, amit nálunk oly sokszor emlegettek, hogy t. i. nem azt kell nézni hogy felekezeti-e az iskola vagy községi, hanem azt, hogy jó-e vagy rossz. Vallását szerető bármely felekezeti ember előtt, jó iskola, csak a jó felekezeti iskola lehet, a felekezeti jellemmel nem bíró községi iskola pedig, még ha legjelesebb is mint ilyen, mindenkor hiányos, tehát nem célszerű, nem alkalmas. Hanem az már igaz beszéd, hogy akinek nem kell hitvallás és felekezet, annak nem kell a felekezeti iskola sem. — Ami pedig a költséget illeti, a meghatározottabban kétségbe lehet hozni, hogy vajjon a hólnapnál egykissé tovább nézve, nem fog-e a községi iskola sokkal többbe kerülni, mint a felekezeti, s még azon esetben is, ha az egyes szülékre nézve folyvást kevesebbe kerülne, gondolják meg ezek, hogy ha tehetősök és munka-bírók, nem szegény-e reájok nézve, hogy gyermekeik habár csak némi részben is, más honpolgárok költségén neveltetnek mint valami lelencek; ha pedig szegények és tehetetlenek, gyermekeik számára a segély a felekezeti iskolában is biztosítva lehet s különösen a gymnáziumi és akadémiai tanfolyamokon nagyobb mérvben mint a községi és állami iskolákban. A tudomány szabadsága, az okos szabadelvűség, a szülék jogos befolyása, a magyar nyelv és nemzetiség érdekei, nem sokkal inkább biztosítva lehetnek-e egy jóra való autonóm protestáns felekezeti iskolában, mint a községiben és államiban, amelyek felett, hogy csak félszázad alatt is, különösen a mi szegény hazánkban, mily különböző s egymással ellenkező elvek és érdekek uralkodhatnak, annak, csak az Isten a megmondhatója. Ami végre a felekezeti iskolai vagyont illeti, azt semmiféle más célra, pl. községi iskola fentartására fordítani nem szabad. Itt nincs jogosult helye sem szavazattöbbségnek, sem felsőbb hatósági engedélynek. Ha valahol száz apa közül csak tíz kívánja is a felekezeti iskola fentartását, ezen célra az egész iskolai vagyon igénybe vehető. stb. Nálunk fájdalom! úgy látszik szükséges az eféle eszméket fel-fel ujitani, mert az elfáradt és elcsüggedt lelkek, a szomorú éjjnek idején nagyon hamar elaluszhatnak és soknak olaj sincs a lámpájában.

Olaszország. A pápa halála. Magyar gyász a felett.

Folyó évi február 7-dikén, délután 5 óra 47 perckor, élete 85-dik évében végsőt lehellett a nagy hírű pápa IX. Pius. Tehát egyik nagy ellenfelét, az egységes Olaszország első királyát, az általa sokszor elítélt s megátkozott Viktor Emmanuelt néhány nappal később, kö-

vette ő is oda „ahol a gonoszok megszűnnek a tombolástól, megpihennek az erejökben elaléltnak; a foglyok ott együtt nyugosznak és nem hallják a sarcoltató szavát; a kicsiny és a nagy egyenlő ott, s a rab-szolga is szabad már ott az ő urától.“

Sokszor olvashattuk hogy az elhunyt pápa igen jó szívé, egyszerű, szeretetre méltó kedélyes öreg ur volt, s valóban ha a római kathólikusok akár hazánkban, akár másutt, személyes tulajdonaira sőt épen pápai tényeire emlékezve is, halála felett egyháziilag a legmélyebb és a leghangzatosabb fájdalomba merültek is, ahhoz nekünk semmi közünk; az ő saját felekezeti belügyök az. Hanem, hogy nálunk az országgyűlés mindkét háza, a magyar k. tudományos egyetem, politikai hatóságok és tisztviselők, mint ilyenek, hivatalosan meggyászolták a pápa halálát: azt nem értjük, vagyis voltaképen nagyon is értjük, s hazánk mostani állására nézve nagyon jellemző és elszomorító dolognak tartjuk.

Az elhunyt pápának mint ilyenek, következő, történeti értékű főbb tényeit említhetjük fel: Mária szeplőtlen fogantatása, az osztrák konkordatum, a syllabus, a pápai csalhatatlanság. Ezek felett, ne protestáns ember mondjon most ítéletet, hanem mondjon egy jó és hű katolikus Pesty Frigyes kitünő tudósunk, magyar akadémiai r. tag országgyűlési képviselő, éspedig azon művében: A világtörténelem napjaiban, 1870, — amelyet Horváth Mihály nagynevű római kath. püspök és kiváló tekintélyű történet-írónk, dicséretbevezető szózáttal látott el: „1854. Dec. 8. A pápa megújítja a régi hit-tételt szűz Mária szeplőtlen fogantatásáról. A bámuló világ ezen középkori tan ünnepélyes hirdetését, a XIX-dik század kigunyolásául fogadja.“ „1855. August. 18. Konkordatum Ausztria és a pápa közt. Ezen egyezkedés, mely Ausztriát, a felvilágosodott Európa rokonszenvétől megfosztá, 26 cikkelyből áll. stb. stb. Európa nagy bámulatára, Ferenc József császárral a konkordatum létrejöttét úgy ünneplé, mint valamely nagy szerencsét a birodalomra nézve, és az akkori pénzzsűkség zavarában, 250,000 frankot ajándékozott Rómába, Mária szeplőtlen fogantatásának szobra számára, mely ott akkor, készülöben volt.“ „1864. Dec. 8. A pápai encyclica és a mellékelt syllabus, mely a tévtanokat sorolja elő, hadat izen az emberi észnek és az emberi haladásnak. Róma még mindig azon álláspontot foglalja el, mint Galilei korában és a századok tanai, befolyás nélkül voltak a pápaság véleményére. A syllabusban elátkozott 80 tanok utolsója ez: „A pápa kibékülhet és megférhet a haladással, szabadelműséggel és ujkori civilizációval.“ Hadizen minden tudományosságnak és kulturának, sőt az egyszerű józan észnek.“ — A pápai csalhatatlanság Pesty Fr. könyvének megjelenése után, 1870. július 18-án állapított meg végleg, s hogy ezt, magának a római katolikus népnek, a püspököknek tekintélyes tudósoknak tetemes nagy része menyire elítélte, legalább kezdetben, az közönségesen tudva van. Mi protestánsok pedig a pápa említett tényeire nem mondhatunk mást mint azt, hogy azok nemcsak a humanusnak, s tudománynak és művelődésnek s az emberiség más nemes érdekeinek, hanem épen magának az evangyéliomnak is rut arcul verései és porba tapodásai!

Mint hogy pedig a magyarországi hivatalos és ünnepélyes gyászolók, bizonyosan nem Mastai-Ferreti János Mária grófot, hanem IX. Pius pápát mint ilyet gyásztolták; látni való, hogy a többek között, az említett történeti értékű nyilvános pápai tények felett jelenték ki, hivatalos és ünnepélyes helyeslésüket. Az is közönségesen tudva van, hogy az említett tények létrehozásánál, a nagyon egyszerű és szűk látkörű pápa a jezsuitákna, mint főintézőknek csak eszközük volt; a gyászolók tehát a jezsuitizmus lábaihoz is letették ezuttal hódolati koszorújukat. — De mindezek ellen sincs kifogásunk, ha római katolikus honfitársaink, saját egyházi körükben, őszinte meggyőződésből tették ezeket; de hogy politikai hatóságok s tisztviselők mint ilyenek, még pedig épen református tisztviselők is, mit kerestek hivatalosan azokon a gyász miséken, azt már nem tudjuk! Szegény szárandó uri emberek! akik meglehet, egyenesen restellnek vagy szégyenelnek megjelenni saját felekezetük templomában, az ő Megváltójok asztalánál, most kényszerülve voltak, hallgatag rabszolgák s néma statisztákként hódolattal jelenni meg annak gyász miséjén, aki őket sokszor elátkozta s aki több iszonyu képtelenségek között azt is hirdeté, hogy neki, mint lelkeink korlátlan hatalmu urának joga van bennünket külső erőszakkal is hatalma alá hajtani. — „Ah de mily nagy bárgyuság így fogni fel a dolgot, holott az egész, semmi egyéb, mint pusztá etiquette volt,“ — mondják talán sokan! Igenis, oly léha és szolgai etiquette volt tehát ez is, amely napjainkban, egész arcátlan merészséggel elfoglalta az őszinteség, jog, igazság, férfiaság, jellem-szilárdság és más erények helyét s hazugsággal és jellemtelenséggel borította el az életet. Így aztán nagyon természetes, hogy egyik nagy magyar lap, amely tegnap „az egész keresztény világgal együtt“ gyászolta s az egekig magasztalta IX-dik Pius-t, ma már az új pápa, XII-dik Leo felett azért örvendez, mert ez másforma jellemű, s nem oly politikát követ mint előde. Mily szép az is, hogy hazánkban, a legujabb hirlapi tudósítások szerint, a bécsi fő udvar-mester távirati felszólítására egyenesen a magyar, alkotmányos és szabadelvű minisztériumnak kell elrendelni, az új pápaválasztás feletti hálaadó isteni tisztelet tartását is, amelyre „a minisztérium utján meghivatnak a felső és alsó ház tagjai, s egyéb törvényhatóságok s az egyetem stb.“ — Elgondolva mindezeket, korunk egyéb rokon „szabadelvű kultur“ jelenségeivel együtt, mondhatjuk hogy bizony még most énekelhetné egyszer Petőfi: „Mily szolgaság, milyen hízselgés! Mindég tovább mennek tovább.“ „Isten küldd e helóta népre.“ stb. stb. Végre pedig, különösen te, szegény magyar protestans lelkész társam, vajjon mondod-e még, hogy a mi hazánkban nincs uralkodó vallás s az állampolitika semmiféle felekezeti jellemmel és irányattal nem bír? Vajjon ellökve magadtól az autonómiának, bölcs és becsületes őseidről reád maradt paizsát s fegyvereit, egyházi és iskolai életünk mezején, húzod-e még tovább is vakon s talán épen pöffeszkedve, a franciskánus barátta lett állam-miniszter s az oly érdekek és irányzatok jármát, amelyeknek főintézői és haszonélvezői, vagy magukkal is jól tehetetlen s a jellem dolgában mától hólnapra élőködő szegény emberek, vagy inkább az ultramontánok és jezsuiták?!

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

A hozzánk beküldött irodalmi jelenségek közül, a legszivesebb készséggel teszünk említést ezuttal a következőkről:

Hunfalvy Pál, Uj tudományok, uj előítéletek; meg adalék a finn-ugor népek történeteihöz. Budapest. Franklin társulat nyomdája. 1877. 8 r. 59 lap. — Azt említeni sem kell, hogy ez is, mint minden műve Hunfalvynak, valódi kitünő tudományos tartalommal bír. E mellett e művet már tárgyánál fogva nemcsak a szaktudósok, hanem általában minden művelt emberek kiváló érdekeltséggel olvashatják. Az anthropologianak, ethnologianak, archaeologianak és nyelvtudománynak, mint uj tudományoknak árnyékában keletkezett előítéletek ellen küzd, amelyek kész igazságok gyanánt annál hangosabban nyilatkoznak, mennél kevesebb közülük van a valósághoz. Sajnáljuk, hogy időnk és terünk szűk volta miatt terjedelmesebb kivonatokat és mutatványokat nem közölhetünk e jeles műből. Csak azt jegyezzük meg, hogy szerző a mű első részében a természettudományok tulkapásai ellen harcol. Ezt mondja a többek közt: „A természettudományok methodusa okvetetlen helyes, de helytelen azt ott is alkalmazni, ahol nem a természet alkotmányairól van szó. Az ember, mint a természet alkotmánya, szükségképen tárgya a természettudománynak; tehát az is ennek tárgya, mi az emberrel születik, s így az emberfajnak kérdése a természettudományba való. De az embert a nyelv teszi emberré; a nyelv nem születik az emberrel, az tehát nem lehet a természettudománynak tárgya.“ Szintigy „a társadalom és állam sem lehetnek a természettudományok tárgyai.“ stb. stb. Nagyon szükséges az ily dolgok fejtegetése, mert hiszen oda jutottunk, hogy nem kevesen, tudománynak csupán a természettudományokat tartják, a szellemiekre és erkölcsiekre pedig a guny és kicsinylés bizonyos némevel tekintenek. — Igen nyomatékosan s döntőleg cáfolja szerző, L a g a r d e göttingeni tanárt is, aki egyik újabb munkájában ismételve hirdeti, hogy a magyar faj nem sokára ki fog halni. „A magyarok avval dicsekesznek, hogy politikai nép; Bismarck ur, ugy látszik, 1864-ben hitt nekik, sőt talán még 1874-ben is azt gondolja vala, amint csudálatos beszélgetéséből Jókai Móriccival, kivehető, hogy a magyarok, aféle önhizelgéssel nem csalják meg magokat. Az ellen szabad legyen az általam már 1853. november havában felhozott physikai öregségét a magyar nemzetnek hangsujjozni, mely előre is azt a vélelményt támasztja, hogy a nemzet immár el van kopva.“ „El fognak enyészni a magyarok, mint a keltek enyésznek szemünk láttára; nekik saját politikai szerepet tulajdonítani, egy politikus szájában ép oly kevéssé komoly szándék lehet, mint orvos szájában nem lehet komoly, egy 80 esztendő embernek szóló tanács, hogy házasodjék meg s nevelje fel saját gyermekeit.“ De Lagarde szól így. Érdekes, hogy egy másik, szinte francia eredetű német tudós Lasaulx, vólt müncheni egyetemi tanár, hasonlóan hirdeti a magyarok közelgő kihalását: Philosophie der Geschichte. München. 1856. Ez a tudós azonban, szerencsére azt is állította, hogy az olasz és német egységből sem lesz semmi. Néhány év mulva az élet megcáfolta és kinevette a tudós logikáját, mert ama két nemzeti egység, nem pusztá

ábránd s „nemes reminiscentia“ többé, mint ő gondolta, hanem oly valódi tény, amelyet sem a jézsuiták furfangjai, sem a kozákok szuronyai meg nem fognak dönteni. — Hogy a népek is kihálnak egykor, azt senki sem tagadhatja; de hogy a magyar nemzetre nézve épen a Lagarde által felhozott okok, merőben alaptalanok, azt Hunfalvy nagyon világosan kimutatta. — Nagy érdekléssel olvassuk a Hunfalvy művéből azt is, hogy a finn és magyar nyelv közötti rokonságot már Comenius Amos János észrevette. — Őszintén tiszteljük a derék finn atyafiakat, de az Ukkon, vagyis helyesebben: **Urkon** poharat, mégsem nyújthatjuk nekik, sem tőlök el nem fogadhatjuk; mert a német sógoroknak vagyunk kénytelenek azt, mint igaz jószágukat visszaadni. Véghetetlenül sajnálom, hogy mindeztideig nem volt s még sokáig nem is lesz érkezésem e tárgyra vonatkozó nézeteimet tüzetesen összeszedni és előadni. Most, a véletlenül jött alkalommal csak a következőket legyen szabad röviden és töredékesen felemlíteni: Csakhamar azután, hogy a múlt évi tavasszal az Ukkon pohár ügyében, egy pár sorral felszólaltam, szíves volt tudósítani engem Nagy Ignác tályai ref. lelkész ur, hogy az ottani városi levéltárban van két oklevél, egyik 1555-ből, a másik 1668-ból, amelyekben világosan **Urkom** és **Urkö** (az o felett kihagyó jellel) pohár olvasható. Kérésremre hasonmását is volt szíves venni s küldeni az illető soroknak s mondhatom, hogy azokban épen nem Ucko vagy Ukkon, hanem egyenesen **Urkom** illetőleg **Urkon** olvasandó, vagyis az **r**, a legvilágosabban ott van. Minden illető oklevelekből tehát a legszigorubb diplomatikai szakértelemmel és hűséggel, meg kellene állapítani legelőször is ama szó helyes olvasását.

Bármi legyen is azonban, ezen vizsgálat eredménye, anyi az eddig ösmert adatokból minden kétségen túl van, hogy az Ukkon vagy **Urkon pohár**, épen azon értelemben jó elő, amely értelemben más, egyenlő tartalmu oklevelekben, a bizonyosság-pohár és tudomány-pohár előjő. És ez nagyon természetes, mert hiszen Urkunde, a szó közönséges értelme szerént is épen anyit jelent mint: bizonyosság, tanubizonyosság, bizonyosság levél; testimonium, literae testimoniales vagy fidem rei testantes etc. etc. A tudomány-tétel pedig ismét épen anyi mint bizonyoságtétel. De nem csak közértelem, hanem törvényes gyakorlat szerént is így áll ama szavak értelme. Már a középkori német szerződések végén, a pecséttel való megerősítésről szóló pont, rendszerént ilyforma szavakkal kezdődik: Dessen zu **Urkunde**, aminek a latin nyelvű okiratokban stereotyp módon ez felel meg: in cujus rei testimonium . . . A most előttem lévő számos német okmányok közül egy 1362-diki s egy 1392-diki egyenesen **Urkunde**-t mutat. (Bachmann, Über Archive etc. Amberg und Sulzbach. 1801. 277. 293. l.l.) Jőnek elő a németeknél ily kifejezések is: zu mehrer Sicherheit und **Bekennnisse**; dess zu Bekenntnisse, stb. amelyhez a magyar tanubizonyosság tétel és tudomány-tétel jár közelebb. (Zeitschr. f. Archivkunde, Diplomatik und Geschichte. Hamburg. 1834. I. 282. 305. 307 stb. l.)

Mindezeknél azonban, fontosabb most e tárgyra nézve előttünk az, a mi mindennél bizonyosabb, hogy t. i. a németeknél már a középs századokban és azóta is hosszú időn keresztül igen szélesen elterjedt, rendes és törvényszerű szokás volt az adás-vevési szerződéseket ünnepélyes áldomás ivással erősíteni meg. Ez ő nálok winkouf,

weinkauf, leitkauf, litkouf stb. névvel neveztetett, latinosan pedig vini-capium, mercipotus stb. Ezen ünnepélyes áldomásokon aztán szerepeltek a Weinkaufsleute vagy Weinkaufs-Kunden is, azaz: „homines, qui propinationi vinariae in fide ac testimonium contractus consummati interfuerunt.“ Ezek voltak tehát az áldomástanáúk, vagy áldomás-bizonyságok, ezek mutathatták fel, vagy üríthették ki a bizonyság vagy Urkond poharat. Egyenesen jönnek elő Weinkaufs-Urkunden is, azaz áldomás-bizonyság levelek, áldomás-urkond-ok. 1538-ban egyik német hatóság, ily végzést hozott: „dasz an etlichen Gerichten den Wynkauff-surkunden nit wil glaubt werden, sie werden dan durch die Wynkauffs-Kunden bewert und bezeugt, welches alles nit seyn soll, sonder eyne yede parthey, mag sich mit allen glaubwürdigen urkunden zu recht behelfen.“ Lásd mindezekre nézve: Grimm, Deutsche Rechts-Alterthümer. 2-te Ausg. Göttingen 1854. 191 stb. l.; különösen pedig: Heltaus, Glossarium germanicum medii aevi. Lipsiae. 1758. I—II. Tom, az idézett és más hasonló tárgyú szavak alatt.

Mindezeket, csak egyszerű töredékes figyelmeztetésnek kérem vétetni ez uttal. Erősen hiszem, hogy ha jogi régiségbuváraink közül valaki, tüzetes tanulmány tárgyává teendi a kérdést, rövid idő mulva véglegesen el lesz döntve az.

Die Schlagworte der heutigen protestantischen Kirchenparteien Zur Orientirung für kirchlich gesinnte, zum Dienst der Kirche mit berufene Laienkreise. Von einem alten, erfahrenen Geistlichen. Leipzig, Barth. 1877. 8 r. 64 l. — Az érdekes tartalmu kis művecske szerzője, legbiztosabb értesülésünk szerint nem más, mint a nem rég elhunyt s hazánkban s épen Debrecenben is dícséretes emlékezetű Steinacker Gusztáv, aki a Predigt der Gegenwart című folyóiratnak is szerkesztője volt egy ideig s élte végső éveit Weimarban töltötte mint buttelstedti lelkész. St. a német protestans egylet hive volt, de a mérsékeltőbbek közzé tartozott. Címzett művét, mely legutolsó minden művei között, sikerrel olvashatják kivált nálunk bármely pártárnyalathoz tartozók. Elmulhatlan szükség volna pedig hogy a tanuló ifju, a theológiai tanpályán a lehető legvilágosabb és legalaposabb tájékozást nyerje a külföldön létező theológiai és vallásügyi irányzatokról. Nem ártana ez épen jogászainknak sem, akikből tanácsbiráink, gondnokaink, országgyűlési képviselőink és minisztereink stb. lesznek.

Köszönettel vettem s részvétellel olvastam a f. évi február hó 14-dikén, élte 65-dik évében elhunyt gyula-fehérvári ref. lelkész, esperest s gener. notárius Elekes Károly haláláról szóló gyász tudósítást. Nyugodjanak porai békében!
